

УДК 94(477.83/.86)"18/19":329.11(=16)

DOI: 10.33402/up.2020-13-137-186

Роман ЛЕХНЮК

кандидат історичних наук

асистент кафедри історії, музеєзнавства та культурної спадщини

Національного університету «Львівська політехніка»

ORCID:<http://orcid.org/0000-0003-3758-2019>

e-mail: roman.o.lekhniuk@lpnu.ua

«СЬОГОДНІ КОЖЕН ПОЛІТИК ПОВИНЕН ЗБЛИЗИТИСЬ З НАРОДОМ»: УКРАЇНСЬКІ КОНСЕРВАТИВНІ СЕРЕДОВИЩА В ГАЛИЧИНІ НА ЗЛАМІ ХІХ–ХХ СТОЛІТЬ У КОНТЕКСТІ КОНСЕРВАТИВНИХ РУХІВ СЛОВ'ЯНСЬКИХ НАРОДІВ ЦИСЛЕЙТАНІЇ

Досліджено консервативні рухи й середовища як невід'ємну складову ідейної та політичної мозаїки монархії Габсбургів протягом ХІХ – початку ХХ ст., зокрема серед слов'янських народів її австрійської частини – Цислейтанії: українців, поляків, словенців, чехів. З огляду на складність консерватизму як об'єкта дослідження непросто окреслити його єдиний «канонічний» варіант. Тому зроблено спробу подати загальний перелік базових принципів і засад, спільних для всіх консерваторів. Проаналізовані середовища консервативної думки й практики добре ілюструють цю проблему. Попри всі відмінності в соціальній структурі, ідеях чи практичній політиці, розглянуті в тексті українські, польські, чеські та словенські консерватори мали й чимало спільного. Щоб простежити і спільності, і відмінності, проведено порівняльний аналіз за кількома ключовими сюжетами: подано короткий огляд історії формування цих середовищ; способи їхнього реагування на зміни в суспільно-політичному житті епохи, насамперед прилучення до політичних процесів значно більшої кількості людей; сприйняття ідеології націоналізму та пов'язаної з ним радикалізації суспільства; опонування соціалізму в соціально-економічних питаннях та власні альтернативи; ставлення до ролі Церкви і релігії в приватному та публічному просторі. Порівняння за цими параметрами доповнено розглядом нечисленних, проте важливих прикладів безпосередньої практичної співпраці між досліджуваними консервативними середовищами. Особливо важливим виявом такої співпраці стало існування спільної україно-словенсько-хорватської фракції в парламенті Цислейтанії в 1897–1904 рр. У межах діяльності цієї фракції консерватори, зокрема українські, отримали значно кращі можливості для реалізації власних програм, ніж по окремих політичних групах. З'ясовано, що, попри численні відмінності між українськими, польськими, чеськими і словенськими консервативними рухами в імперії Габсбургів на зламі ХІХ і ХХ ст., вони стояли в цей час перед подібними

викликами. Деколи схожі, інколи відмінні шляхи їхнього реагування на дилеми часу засвідчили як традиційну неоднорідність консерватизму, так і загальну схожість долі цієї ідеї в досліджувану епоху.

Ключові слова: консерватизм, Цислейтанія, русофіли, християнсько-суспільний рух, «станьчики», «подоляки», «старочехи», партія чеської аристократії («велькостатку»), словенський католицький рух.

Теоретичні засади і типологія консерватизму

«Бути Консерватором, на перший погляд, не складно. Статус-кво є простим символом віри – ви не маєте нічого відкривати, ані нічого винаходити»¹. Такою позірно простою може для багатьох здаватися суть консерватизму. Але, насправді, важко віднайти у політичній та інтелектуальній історії поняття і явище, яке було б складніше охарактеризувати. Своярідним обов'язком дослідника цієї філософсько-політичної системи уже стало зазначення методологічних проблем її дослідження, адже ця теза трапляється в абсолютній більшості тематичних праць. Інколи проблеми її вживання настільки суттєві, що породжують парадоксальні визначення. Так, Джордж Неш висловив думку, що консерватором є кожен, хто так себе окреслює або кого таким вважають². Не більш помічним є і погляд на консерваторів як на тих, хто лише хоче зберегти наявний стан речей. За такого підходу консерваторами є всі панівні еліти (бо хто ж не хоче зберегти владу), зокрема й успішні революціонери на зразок Робесп'єра чи Сталіна³.

Більшість дослідників погоджується, що труднощі дефініції консерватизму пов'язані з його характером як політичною філософією, відсутністю чітко артикульованих догм і канонів. Консерватизм найчастіше є реакцією на конкретні процеси і явища в конкретних часових і просторових межах, а отже, середовища прихильників цієї ідеї можуть суттєво різнитися своїми поглядами і водночас не переставати бути консервативними. Тому консерватизм не є ані ідеологією, ані політичною системою у класичному розумінні на кшталт націоналізму, соціалізму, лібералізму чи анархізму⁴. Втім, досить реально окреслити засадничі принципи, які значною мірою притаманні всім консерваторам. Потрібно лише пам'ятати, що навіть найбільш загальні принципи не завжди виявляються разом і в повній мірі, а також не можуть вважатись фундаментом певного «єдино правильного» консерватизму, якого просто не існує.

Переліки таких принципів є різними. Один із найкращих запропонував відомий американський дослідник консерватизму Р. Кірк (Russell Kirk):

¹ Bagehot W. Intellectual conservatism. *The Works and Life of Walter Bagehot*. London: Longmans, Green, and Co., 1915. Vol. 9: Essays from the Economist, the Saturday Review. P. 254–258.

² Skarżyński R. Konserwatyzm. *Zarys dziejów filozofii politycznej*. Warszawa, 1998. S. 11.

³ Epstein K. *The Genesis of German Conservatism*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 2015. P. 5.

⁴ Кірк Р. Основи і принципи консерватизму. *Консерватизм: Антологія*. 2-ге вид. / упоряд.: О. Проценко, В. Лісовий. Київ: ВД «Простір», «Смолоסקип», 2008. С. 78; Шуттінгер Р. Проблема ідентичності консерватизму. *Там само*. С. 89–90.

- віра у трансцендентний моральний порядок (найчастіше у Божественне провидіння), який визначає засади існування суспільства і наголошує на потребі моральних авторитетів;
- принцип суспільної безперервності: суспільство є плодом довготривалого досвіду і пошуків. Звідси випливає віра в органічний, а не механічний характер суспільства;
- принцип припису, або ж віра у мудрість предків. Сучасне покоління є лише маленькою вершиною великої гори, якою є мудрість попередніх поколінь. А отже, нерозумно безоглядно відкидати здобутки минулого;
- принцип розсудливості, що виявляється в ґрунтовному зважуванні ризиків нововведень та відсутності віри в теоретичні ідейні конструкції, що обіцяють вирішення всіх чи більшості суспільних проблем;
- принцип варіативності, який наголошує на потребі існування різних соціальних верств, матеріальних, культурних та інших відмінностей;
- принцип недосконалості, що трактує людину як апіорі недосконалу істоту (наприклад – поняття «первородного гріха»), а тому відкидає віру в утопічні проекти чи абсолютну досконалість.⁵

Понад два століття, що минули від появи «Роздумів про революцію у Франції» Едмунда Берка (Edmund Burke, 1729–1798), а отже, консерватизму як модерного напрямку політичної думки, продемонстрували хибність його розуміння як реакційного чи архаїчного. Найкращим прикладом є історія британської Консервативної партії – найдавнішої і найуспішнішої з організацій, що засвідчила здатність консерватизму до еволюції, адаптації і внутрішніх перетворень відповідно до викликів часу. Підтвердженням є і теза окремих дослідників про консерватизм не як погляд у минуле, а як програму завтрашнього дня⁶.

Тривала й відмінна історія консервативної думки, навіть у межах Європи, знала різні приклади й ситуації – успішні й невдалі, – а також різні типи консерватизму. Починаючи з кінця XVIII ст., було декілька переломних моментів в історії консервативних середовищ Європи. Одним із них став злам XIX і XX ст., так звана епоха *Fin de siècle*, – час піднесення національних рухів, поширення соціалістичних ідей, набуття політичними процесами масового характеру. Усі разом ці складові руйнували усталений світ ідей, цінностей і уявлень еліт, звичні ієрархії та моральні принципи. Кожна з великих тогочасних держав по-своєму переживала кризову добу. Втім, особливо цікавою є історія консервативних середовищ і рухів австро-угорської монархії Габсбургів. Її багатонаціональний характер ще більше драматизував тодішні проблеми, адже національні ідентичності успішно співіснували з династичною вірністю – поєднання, яке творило все більше ускладнень, особливо для консервативних еліт.

⁵ Кірк Р. Основи і принципи консерватизму. С. 78–80.

⁶ Kosiakiewicz W. Idea konserwatywna. Próba doktryny. Warszawa, 1913. S. 14.

Відсутність основної «державної» нації⁷ унеможлиблювала творення єдиного консервативного руху⁸. Натомість виникли часто дуже відмінні між собою національні консервативні рухи й ідеї, що, попри ґрунтування на спільних загальних теоретичних принципах, на практиці суттєво різнились, а подекуди і були взаємозаперечними. Наслідком цього є складність типологізації консерватизму в габсбурзькій монархії. Німецько-американський дослідник К. Епштайн (Klaus Epstein) виділяє три типи консерваторів⁹:

- захисники статус-кво, які воліли радше задовольнитись наявним станом речей, аніж прагнути нового (наприклад, князь Меттерніх чи цар Франц Йосиф I);
- реформатори, що вважали необхідними поступові й обережні перетворення. Їхнім головним аргументом була потреба таким шляхом зменшити вплив радикалів, а отже, запобігти великим потрясінням;
- реакціонери, які, на думку Епштайна, не є у повному розумінні консерваторами, оскільки бажають не зберегти наявний лад і цінності, не «змінювати заради збереження»¹⁰, а повернути час назад, що робило їх інтелектуальними послідовниками деяких французьких ультраконсерваторів, насамперед Жозефа де Местра (Joseph de Maistre).

Іншу класифікацію наводять автори багатотомної праці «Die Habsburgermonarchie», виділяючи також три типи консерватизму: романтичний, прагматичний і католицький¹¹. Останній з них цікавий тим, що відображає тезу про особливо тісну пов'язаність консервативного мислення із Католицькою Церквою в межах Австро-Угорщини¹².

Окрему групу серед консервативних середовищ становили представники слов'янських народів імперії. Насамперед йдеться про австрійську частину держави – Цислейтанію, де слов'янський елемент відігравав часто ключову роль у внутрішньодержавних процесах. Специфіка і навіть певна парадоксальність консервативних рухів серед українців, поляків, чехів і словенців, які є об'єктом дослідження в цій статті, полягала в їхньому бездержавному становищі. Це породжує питання – як можна бути консерватором за такої ситуації. Водночас дослідження консервативних ідей серед слов'янських народів Цислейтанії дає змогу розширити уявлення про специфіку консерватизму в Центральній-Східній Європі, краще дослідити спільність і відмінність підходів до таких засадничих принципів, як традиція, авторитет, суспільна ієрархія. Тому головним завданням цієї статті є

⁷ Австрійські німці, попри власні прагнення, не могли виконувати цієї ролі, адже становили на 1910 р. лише 35,6 відсотка населення Цислейтанії. Див.: Цольнер Е. Історія Австрії. Львів: Літопис, 2001. С. 431.

⁸ Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2006. Band VIII: Politische Öffentlichkeit und Zivilgesellschaft. 1. Teilband. S. 69.

⁹ Epstein K. The Genesis of German Conservatism. P. 7–11.

¹⁰ Одне із найвідоміших висловлювань Е. Берка.

¹¹ Die Habsburgermonarchie 1848–1918... S. 65–79.

¹² Кірк Р. Основи і принципи консерватизму. С. 86.

дослідження українських консервативних середовищ – русофілів і християнських суспільників – і їхній порівняльний аналіз із польськими (західногалицькими «станьчиками» і східногалицькими «подоляками»), чеськими (старочехами і партією великих землевласників) і словенськими консервативними середовищами.

Українська перспектива дослідження цієї проблеми є цікавішою тим паче, що консерватизм ніколи не був особливо популярним серед українців і не є таким до сьогодні через певні об'єктивні та суб'єктивні обставини. Попри це, українські консервативні середовища в Галичині як частині Австро-Угорщини зробили свій вагомий внесок і в площині практичної політики, і в інтелектуальній. А розгляд їх у ширшому контексті епохи, порівняння з консервативними середовищами, що існували в спільному політичному, ментальному і часовому просторі, а отже, активно взаємодіяли, допоможе краще зрозуміти ідейні особливості, прослідкувати запозичення і впливи. Особливо продуктивним є вивчення взаємовпливів українських і польських консерваторів у зв'язку з їхнім часто непростим співіснуванням у межах однієї частини монархії – Галичині. Тому студії над цим питанням можуть стати суттєвим кроком вперед у вивченні світоглядних засад й історії українського консерватизму.

Джерельна база й історіографія проблеми

Основу джерельної бази дослідження становлять матеріали українських і польських періодичних видань. Газета «Руслан» була постійним рупором ідей українського християнсько-суспільного середовища, а русофільська преса – «Галичанин» і «Русское слово» – дають змогу простежити інституційну і світоглядну еволюцію русофілів. Серед польських часописів найважливішими були «Czas» і «Gazeta Narodowa» – головні періодичні видання західногалицьких і східногалицьких консервативних груп. Важливу для дослідження інформацію містять часописи «Przegląd Polski» – найдавніше видання «станьчиків» – і «Ruch Społeczny», який репрезентував ідеї неоконсервативної групи всередині цього середовища.

Не менш важливими є і рукописні матеріали. Перша група, що стосується українських християнських суспільників, зберігається у відділі рукописів, фонді 11 (Барвінські) Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника НАН України та у відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури НАН України. Насамперед це листування і спогади Олександра Барвінського (1847–1926). Іншою групою рукописних матеріалів є кореспонденція Міхала Бобжинського (Michał Bobrzyński, 1849–1935) – провідного польського консерватора і намісника Галичини у 1908–1913 рр., – що зберігається у відділі рукописів Ягеллонської бібліотеки.

Серед опублікованих джерел ключовими до розуміння русофільства є брошури авторства представників цього середовища, насамперед Осипа Мончаловського¹³ і Дмитра Маркова¹⁴. Важливим джерелом для розуміння теорії і практики

¹³ Мончаловській О. Главныя основы русской народности. Львовъ, 1904; Мончаловській О. Святая Русь. Львовъ, 1911.

¹⁴ Марков Д. Письма публициста. Львовъ, 1905; Марков Д. Послѣднее слово перед австрійским военным судом. Львов, 1938.

цього руху є офіційні документи «Русско-народной партії» (далі – РНП)¹⁵. Що стосується польського консерватизму, то опубліковано численні праці творців і діячів «станьчиківської» школи¹⁶: Юзефа Шуйського¹⁷, Станіслава Тарновського¹⁸, М. Бобжинського¹⁹, Станіслава Естрайхера²⁰, Юзефа Мілевського²¹. Надважливим джерелом до розуміння їхньої філософії є «Тека Станьчика»²². Велике значення для дослідження реформістських ідей у старочеському середовищі становлять праці Альбіна Брафа²³.

Історіографічну базу варто розділити на декілька груп. До першої належать теоретичні праці щодо історії і природи консерватизму²⁴. Другу групу становлять дослідження, присвячені окремим національним консервативним середовищам чи певним аспектам їхньої діяльності. Про різні аспекти русофільства писали Анна Вероніка Вендланд²⁵, Олена Аркуша і Мар'ян Мудрий²⁶, Ірина Орлевич²⁷,

¹⁵ Второй съездъ мужей довѣрія Русско-народной партіи во Львовѣ 2 н. ст. февраля 1903. Львовъ, 1903. 19 с.

¹⁶ Stańczycy. Antologia myśli społecznej i politycznej konserwatystów krakowskich / wybór tekstów, przedmowa i przypisy M. Król. Warszawa, 1982. 252 s.

¹⁷ Szujski J. Kilka prawd z dziejów naszych. Ku rozważeniu w chwili obecnej. Kraków, 1867. 20 s.

¹⁸ Tarnowski S. Z doświadczeń i rozmyślań. Kraków: Ośrodek Myśli Politycznej, 2002. 338 s.; Tarnowski S. Królowa Opinia. Wybór pism. Kraków: Ośrodek Myśli Politycznej, 2011. 366 s.

¹⁹ Bobrzyński M. Zasady i kompromisy. Wybór pism. Kraków: Ośrodek Myśli Politycznej, 2001. 324 s.; Michał Bobrzyński o potrzebie «silnego rządu w Polsce» / wstęp, wybór i opracowanie P. Majewski. Warszawa: Wyd-wo Sejmowe, 2001. 234 s.

²⁰ Estreicher S. Konserwatyzm krakowski. Kraków: Ośrodek Myśli Politycznej, 2012. 507 s.

²¹ Milewski J. Zdobycze i iluzje postępu. Kraków: Ośrodek Myśli Politycznej, 2013. 434 s.

²² Teka Stańczyka / oprac. A. Dziadzio. Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas, 2007. 185 s.

²³ Bráf A. Almužna a mzda. *Bráf A. Život a dílo*. Praha, 1923. D. III. Výbor stati z hospodářské a sociální politiky. S. 125–147; Bráf A. Národohospodářské potřeby české. Přednáška dne 10. Prosince 1904 ve Dvoře Králově n. L. *Bráf A. Život a dílo*. Praha, 1923. D. IV. Rozličné stati. S. 168–179; Bráf A. Listy politického kacíře. *Život a dílo*. Praha, 1924. D. V. Výbor stati z politiky a samosprávy. S. 5–72.

²⁴ Kірк P. Основи і принципи консерватизму. С. 76–88; Epstein K. The Genesis of German Conservatism; Hugh S. Konserwatyzm. Warszawa, 1915. 212 s.; Kosiakiewicz W. Idea konserwatyzmu. S. 14; Skarzyński R. Konserwatyzm. S. 11.

²⁵ Вендланд А. В. Русофіли Галичини. Українські консерватори між Австрією і Росією, 1818–1915 / пер. з нім. Х. Назаркевич; наук. ред. М. Мудрий. Львів: Літопис, 2015.

²⁶ Аркуша О., Мудрий М. Русофільство в Галичині в середині XIX – на початку XX ст.: генеза, етапи розвитку, світогляд. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Львів, 1999. Вип. 34. С. 231–268.

²⁷ Орлевич І. Ставропігійський інститут у Львові (кінець XVIII – 60-і рр. XIX ст.). Львів, 2000; Орлевич І. Взаємини греко-католицької ієрархії та русофільських товариств Галичини (XIX – початок XX століть). *Історія релігій в Україні: наук. щорічник*. Львів, 2007. Кн. I. С. 672–684; Орлевич І. «Отцы и дѣти» ідеологічні розбіжності чи боротьба за домінування в Русській народній партії? (До питання розколу в русофільській течії на

Олексій Сухий²⁸ та ін. Український християнсько-суспільний рух вивчали Тарас Антошевський²⁹, Назар Кісь³⁰, Андрій Кліш³¹, Роман Лехнюк³², Олена Аркуша³³ і Мар'ян Мудрий³⁴. У цих працях увагу здебільшого звертали на організаційні засади і практичну діяльність, а не на ідейні принципи християнських суспільників.

Добре дослідженою є історія польського консерватизму³⁵. Ґрунтовно вивчено феномен краківського консерватизму³⁶, а також долі окремих його

початку ХХ століття). *З історії західноукраїнських земель* / наук. ред. і упоряд. І. Орлевич. Львів, 2015. Вип. 10–11. С. 166–183.

²⁸ Сухий О. Від русофільства до москвофільства (російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців у ХІХ столітті). Львів, 2003.

²⁹ Антошевський Т. До історії християнсько-суспільного руху в Галичині (90-і рр. ХІХ ст. – 1914 р.). Львів, 1997.

³⁰ Кісь Н. Західництво в Галичині почату ХХ століття: клерикальна група – політична доктрина – цивілізаційний вибір. *З історії західноукраїнських земель* / гол. редкол. М. Литвин. Львів, 2013. Вип. 9. С. 25–39.

³¹ Кліш А. Кирило Студинський та християнсько-суспільний рух у Галичині (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). *Наука. Релігія. Суспільство* (Донецьк) 2006. № 1. С. 30–36; Кліш А. Політична діяльність християнсько-консервативної течії наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. URL: <http://nauka.uagate.com/wp-content/uploads/2014/04/Klish.pdf>.

³² Лехнюк Р. Українські консервативні середовища у ідейному просторі Львова початку ХХ століття. *Львів: місто – суспільство – культура: зб. наук. праць*. Львів, 2016. Т. 10: Львів / Lwów / Lemberg як міські простори: уявлення, досвіди, практики / за ред. О. Аркуші, О. Вінниченка, М. Мудрого. Ч. 1. С. 310–345 [Вісник Львівського університету. Серія історична. Спеціальний випуск'2016]; Лехнюк Р. «Лише під проводом нашого ВПр. Епископату може нарід наш дивинути ся з занепаду»: взаємини представників українського християнсько-суспільного руху з вищими ієрархами Греко-католицької церкви в Галичині на початку ХХ століття. *Історія релігій в Україні*. Львів: Логос, 2016. Кн. 1. С. 483–496; Лехнюк Р. Церква в баченні українських консервативних середовищ у Галичині на початку ХХ століття. *Історичні та культурологічні студії* / відп. ред. М. Литвин. Львів, 2014–2015. Вип. 6–7. С. 217–236.

³³ Аркуша О. Український християнсько-суспільний рух у Галичині на початку ХХ століття: політичне товариство «Руська громада». *Шляхами історії. Науковий збірник історичного факультету ЛНУ ім. Івана Франка на пошану професора Костянтина Кондратюка*. Львів, 2004. С. 63–99.

³⁴ Мудрий М. Рукописні джерела до історії Християнсько-суспільного союзу в Галичині. *До джерел. Збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя*. Київ; Львів, 2004. Т. І. С. 421–440.

³⁵ Król M. Konserwatyści a niepodległość. Studia nad polską myślą konserwatywną XIX wieku. Warszawa, 1985; Szlachta B. Z dziejów polskiego konserwatyzmu. Kraków, 2000. 254 s.; Szlachta B. Szkice o konserwatyzmie. Kraków: Ośrodek Myśli Politycznej, 2008. 438 s.

³⁶ Jaskólski M. Kaduceus Polski. Myśl polityczna konserwatystów krakowskich 1866–1934. Kraków: Ośrodek Myśli Politycznej, 2014. 344 s.; Jaskólski M. Konserwatyzm – nacjonalizm. Studia nad konfrontacjami ideowymi konserwatyzmu krakowskiego i demokracji narodowej przed 1914 r. Kraków, 1989. 159 s.; Kosicka-Pajewska A. Zachowawcza myśl polityczna w Galicji w latach 1864–1914. Poznań, 2002. 300 s.

представників³⁷. У дослідження «станьчиків» зробила внесок і українська історіографія, насамперед О. Аркуша³⁸. Меншу увагу дослідників привертала східногалицькі консерватори, хоча в посткомуністичний період простежується тенденція до зростання зацікавлення ними³⁹ і відходу від класичного трактування їх як винятково архаїчного середовища, що бере початок ще в працях В. Фельдмана⁴⁰. Також низку досліджень присвячено провідним постатям подільського середовища⁴¹.

Історії політичного руху чеського консервативного дворянства присвячена монографія Іржі Георгієва⁴². У контексті розвитку політичних рухів і партій у чеських землях XIX–XX ст. консервативні середовища досліджував Іржі Малір⁴³ і Павел Цибулька⁴⁴. Історії чеського політичного консерватизму кінця XIX – початку XX ст. присвячено дисертацію російського дослідника Нікити Барсукова⁴⁵. Словенська історіографія акцентувала увагу на постаті лідера католицького руху Івана Шус-

³⁷ Łazuga W. Ostatni Stańczyk. Michał Bobrzyński – portret konserwatysty. Toruń, 2005. 264 s.; Dutka W. Zapomniany Stańczyk. Rzecz o Stanisławie Koźmianie (1836–1922). Toruń: Wyd-wo Adam Marszałek, 2015. 323 s.

³⁸ Аркуша О. Краківський консерватизм та проблема українсько-польських взаємин у Галичині на початку XX століття. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Львів, 2008. Т. CCLVI: Праці Історично-філософської секції / ред. О. Купчинський. С. 282–315; Аркуша О. Польські політичні середовища Львова та Кракова на зламі XIX–XX століть: спроба порівняння. *Львів: місто – суспільство – культура*: зб. наук. праць / за ред. М. Мудрого. Львів, 1999. С. 362–377. [Вісник Львівського університету. Серія історична. Спеціальний випуск]; Аркуша О. Міхал Бобжинський та українське питання в Галичині. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Львів, 2000. Вип. 35–36. С. 168–206.

³⁹ Arkusza O., Mudryj M. XIX-wieczna arystokracja polska w Galicji Wschodniej wobec ruskich (ukraińskich) aspiracji narodowych. *Krakowskie Pismo Kresowe*. 2012. Nr. 4: Galicja jako pogranicze kultur. S. 145–171; Górski A. Podolacy. Obóz polityczny i jego liderzy. Warszawa: Wyd-wo DiG, 2013. 340 s.; Ustrzycki M. Pomędzy konserwatyzmem a nacjonalizmem. Podolacy wobec kwestii narodowej na wsi wschodniogalicyskiej na przełomie XIX i XX wieku (do roku 1908). *Przegląd Wschodni* (Warszawa). T. VI, Z. 3(23). S. 477–498.

⁴⁰ Feldman W. Stronictwa i programy polityczne w Galicji 1846–1906. Kraków, 1907. T. 1. 248 s.

⁴¹ Daszyk K. K. Osobliwy Podolak: W kręgu myśli historiozoficznej i społeczno-politycznej Wojciecha hr. Dzieduszyckiego. Kraków: Nakładem Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1993. 151 s.; Wątor A. Ziemanin-polityk Tadeusz Cieński 1856–1925. Szczecin: Wyd-wo naukowe uniwersytetu Szczecińskiego, 1997. 148 s.

⁴² Georgiev J. Až do těch hrdel a statků? Konzervativní myšlení a otázka samosprávy v politických strategiích české státoprávní šlechty po roce 1848. Praha, 2011. 376 s.

⁴³ Malír J. Od spolků k moderním politickým stranám : vývoj politických stran na Moravě v letech 1848–1914. Brno, 1996. 375 s.

⁴⁴ Cibulka P. Národní strana. *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu v letech 1861–2004* / Jiří Malír, Pavel Marek a kolektiv. I.díl 1861–1938. S. 109–138.

⁴⁵ Барсуков Н. Чешский политический консерватизм в конце XIX – начале XX вв.: дисс. ... канд. ист. наук: 07.00.03. Всеобщая история (Новое и новейшее время) / Московский государственный университет имени М. В. Ломоносова. Москва, 2015. 275 с.

тершiча (1863–1925)⁴⁶. Інформацію про виборчі процеси у словенських землях і діяльність словенських політиків, зокрема й консервативних, містять дослідження Васiлiя Мелiка⁴⁷. Роль духовенства у розвитку словенського і хорватського руху, а також здобутки і проблеми співпраці цих народів аналізує Антоній Цетнарович⁴⁸, а Пауліна Бобiч охарактеризувала історію Католицької Церкви у словенських землях в часи Першої світової війни⁴⁹.

Огляд історіографії засвідчує відсутність дотепер спроб істориків здійснити порівняльний аналіз окремих слов'янських консервативних середовищ Цислейтанії. Тому своїм головним завданням автор вважав порівняльний аналіз цих середовищ, їхніх ідейних засад, спільних і відмінних рис, викликів, що стояли перед ними, й способів реагування на них, причин занепаду. Важливим аспектом для досягнення такої мети є врахування загальної консервативної теорії, наскільки її можна окреслити.

Консервативні середовища серед слов'янських народів Цислейтанії

Русофільство сформувалось протягом 1850–60-х років як варіант відповіді на проблему сепарації українців-русинів від польськості і до 1880-х років залишалось найвпливовішою силою в українському русі. Фундаментом ідентичності русофілів була теза про «національное и культурное единство всего русского народа»⁵⁰, яка ґрунтувалась на ідеї «всеруськості». Цю єдність не треба трактувати з погляду модерного націоналізму з його чіткими розрізненнями і критеріями. Вирішиши на антипольському ґрунті, русофіли бачили себе і галицьких українців як частину східнослов'янського «руського» простору, що ототожнювався не з Росією і росіянами як народністю чи нацією, а з історичною і культурною спадщиною Київської Русі. Її традиції, а також традиції Галицько-Волинської держави лежали в основі русофільського бачення минулого, теперішнього і майбутнього⁵¹. З цієї спільної східнослов'янської спадщини витікало усвідомлення русофілами «племінного единства всего русского народа»⁵² з тисячолітнім культурним простором і надбаннями⁵³, де «малороси» (українці) або «москалі» (росіяни) були лише складовими,

⁴⁶ Grdina I. Nekronani vojvoda kranjski – dr. Ivan Sušteršič. *Zgodovinski časopis*. Letnik 50. Leto 1996. Številka 3 (104). S. 369–382; Pleterski J. Pot prvaka slovenskega političnega katolicizma. Ljubljana, 1998. 500 s.; Rahten A. Zadnji slovenski avstrijakant. Prispevek k politični biografiji dr. Ivana Šusteršiča. *Zgodovinski časopis*. Letnik 53. Leto 1999. Številka 2 (115). S. 195–208.

⁴⁷ Melik V. Slovenci v Državnem zboru 1893–1904. *Zgodovinski časopis*. Letnik 33. Leto 1979. Številka 1. S. 49–66; Melik V. Volitve na Slovenskem 1861–1918. Ljubljana, 1965. 439 s.

⁴⁸ Cetnarowicz A. Odrodzenie narodowe w Istrii w latach 1860–1907. Kraków: Towarzystwo Wydawnicze Historia Iagellonica, 2010. 264 s.

⁴⁹ Bobić P. War and Faith. The Catholic Church in Slovenia, 1914–1918. Leiden; Boston, 2012. 261 s.

⁵⁰ Мончаловській О. Главныя основы русской народности. С. 9.

⁵¹ Детальніше див.: Мончаловский О. Святая Русь.

⁵² Второй съезд мужей довѣрія... С. 14.

⁵³ Мончаловській О. Главныя основы русской народности. С. 9.

локальними групами єдиного організму, поєднаного історією і культурою⁵⁴. Тому русофільському світогляду була притаманна загальна аморфність і радше духовний, метафізичний характер. Доброю ілюстрацією прив'язаності русофілів до близьких їм духовних засад і неприйняття модерного раціонального світу є текст Д. Маркова, в якому він описує Західний світ як заражений матеріалізмом, гедонізмом і диктатом сильного над слабким, що прикривається гаслами «модерної свободи». На противагу цьому наводилась «Славянская Русь», що зберегла примат духовного над матеріальним, людську гідність і розуміння ціни духовного життя людини⁵⁵.

Український християнсько-суспільний рух на чолі з О. Барвінським виокремився з української течії народовців у 1890-х роках як середовище, що продовжувало відстоювати ідею українсько-польського компромісу в Галичині шляхом взаємних поступок і різнилось від українських націонал-демократів насамперед підходом до політичної тактики і клерикалізмом. Концепції українських християнських суспільників, попри загальну схожість консервативних засад, ґрунтувалися на інших основах, ніж русофільські, це пов'язували зі спіранням групи О. Барвінського на західну культурну традицію⁵⁶. Така орієнтаційна розбіжність, що насамперед виявлялась в оцінці модерного українського руху, призвела до того, що два українські консервативні середовища стали найбільшими антагоністами без жодних можливостей для порозуміння. В українському політичному спектрі Галичини початку ХХ ст. християнські суспільники були консервативною силою, яка намагалася пристосувати традиційні цінності – клерикалізм, соціальну структуру суспільства, досягнення змін шляхом неквапливих рішень і компромісів, відкидання конфронтації як методу й самоцілі – до умов і викликів часу. Вони прагнули підхопити загальноєвропейську хвилю, розпочату енциклікою папи Лева XIII *Rerum Novarum*, що започаткувала створення партій християнсько-суспільного

⁵⁴ Наша програма и тактика. *Галичанинъ* (Львів). 1907. Ч. 172. 2 (15) серпня. Про неправильність ототожнення уявлення русофілів про історичну традицію з Росією свідчить розмитість їхніх уявлень про територіальні межі «спільного культурного й національного простору. Наприклад, О. Мончаловський, аналізуючи поняття «Русская земля», характеризує його так: «Русская Земля – это тѣ географическія условія, въ которыхъ живеть русскій человекъ, та географическая обстановка, въ которой прилагается его трудъ... это русскій народный геній, это духовныя творческія силы русскаго народа...». (Мончаловській О. Главныя основы русской народности. С. 15).

⁵⁵ Марков Д. Письма публициста. С. 5–6.

⁵⁶ Культурна боротьба на європейськiм Заході. *Руслан* (Львів). 1906. Ч. 188. 27 серпня (9 вересня). В межах обґрунтовування належності українства до західної культури християнсько-суспільний часопис «Руслан» доводив західну природу греко-католицького обряду: «Галицький обряд Русинів може назвати ся вповні католицьким, бо в своїх церемоніях виражає віру католицьку в особенний спосіб, однак грецьким не є, лиш до грецького подібний, а в многім сходить ся з ним. Проте чисто грецьким не є, але греко-руським і католицьким... Щодо віросповідання Русини галицькі є такого самого, як і християни латинського обряду. Русини галицькі є такими самими католиками, як і всі інші католики на цілій кулі земній. Ріжниці в догматах між віросповіданем католиків Русинів галицьких і яких будь правдивих католиків найменшої нема»: Блуд карає блудячих. *Руслан*. 1903. Ч. 58. 12 (25) березня.

(християнсько-соціального) спрямування в багатьох європейських країнах. Однією з найуспішніших була австрійська християнсько-соціальна партія на чолі з Карлом Люегером (Karl Lueger). Ця партія була головним зразком для наслідування групою О. Барвінського⁵⁷, а водночас і пересторогою перед хибними кроками⁵⁸.

Середовище «станьчиків» з осідком у Кракові⁵⁹ сформувалось у другій половині 1860-х років на інтелектуальному фундаменті перших краківських консерваторів – Павла Попеля і Антонія Зигмунта Гельця. Після невдачі січневого повстання 1863–1864 рр. Галичина стала осердям польських національних аспірацій, що найчастіше виражались у масштабних народних маніфестаціях і творенні конспіративних гуртків задля приготування нових повстань. Такий стан справ був головною мішенню атаки з боку засновників школи «станьчиків» – Станіслава Козьмяна, Ю. Шуйського, Ст. Тарновського і Людвіка Водзіцького. На сторінках заснованого ними у Кракові політичного часопису «Przegląd Polski» вони засудили глорифікацію повстанської традиції⁶⁰ і загалом «liberum conspiro», яке вважали продовженням такого згубного для давньої Речі Посполитої «liberum veto». Головним маніфестом «станьчиків» стала брошура Ю. Шуйського «Kilka prawd z dziejów naszych»⁶¹ і насамперед «Тека станьчика»⁶². «Тека» у сатиричному тоні висміювала поверховий патріотизм, цинічне маніпулювання суспільною думкою, ідею тяглості повстання і серед іншого надмірний консерватизм⁶³. Зазначимо, що на початках своєї публіцистичної і політичної діяльності «станьчики» виглядали подекуди лібералами порівняно з ідеями Попеля чи політичною практикою графа Агенора Голуховського (Agenor Gołuchowski).

Головною засадою політичної філософії краківських консерваторів була ідея «органічної праці» – підвищення освітнього і морального рівня польського суспільства винятково легальними шляхами замість витрачання сил народу на безплідні повстання і конспірації, після яких національне життя потрібно було знову і знову відроджувати з початків. Єдиним шляхом для такої роботи могло бути, на думку «станьчиків», лояльне ставлення до Габсбургів і Австрійської держави, тим паче,

⁵⁷ Ще одна замітка про «Християнсько-суспільний Союз». *Руслан*. 1911. Ч. 162. 25 (12) липня.

⁵⁸ Барвінський у «Руслані», до прикладу, гостро критикував спільні акції партії Люегера із німецькими націоналістами, називаючи це «тевтонськими замахами»: *Руслан*. 1897. Ч. 67. 22 березня (3 квітня).

⁵⁹ Цікавими є зауваги Станіслава Естрайхера щодо характеру міста, який сприяв домінуванню тут саме консервативних ідей: «Значний вплив на краківську психіку мав факт відносно величезної переваги, яка в житті малого міста належала краківському університету, що складався з людей науки: наскрізь інтелектуальних, здатних аналізувати, радше холодних, ніж керованих почуттями»: Estreicher S. *Konserwatyzm krakowski*. S. 44–45.

⁶⁰ Важливо зазначити, що всі чотири засновники цієї школи самі були учасниками повстання.

⁶¹ Szujski J. *Kilka prawd z dziejów naszych*...

⁶² Початково друкована у часописі «Przegląd Polski», згодом видана окремою брошурою. Назва твору походила від імені блязня польського короля Зигмунта Старого.

⁶³ Stańcycy. *Antologia myśli społecznej*...S. 13–14.

що Галичина в 1861 р. здобула широку автономію. Визначальною рисою краківської школи був фаховий пошук причин політичних невдач поляків у внутрішньому стані польського суспільства, що приводив дослідників до інтерпретації занепаду Речі Посполитої з вини поляків через їхню неповагу до права і влади⁶⁴. Подолати історичні хиби можна було за допомогою зміцнення суспільної дисципліни та сильної, дієвої влади, ідею якої протиставляли надмірній демократичності на межі з анархією Речі Посполитої. Найбільш виразно ці погляди обґрунтував представник молодшого покоління краківської школи Міхал Бобжинський у своїй знаковій синтезі «Dzieje Polski w Zarysie»⁶⁵. Лоялізм і прагматизм краківських консерваторів допоміг їм увійти в довіру до цесаря й віденських урядовців та на тривалий час стати визначальною силою суспільно-політичного життя Галичини. Цей прагматизм – будучи характерною рисою краківської школи – особливість, на якій варто наголосити. Відкидаючи романтичні візії та ідеї, акцентуючи на ролі політичних інституцій, їхній тяглоті, дисципліні й порядку, «станьчики» наближались до інтелектуальних традицій Е. Берка й англійського консерватизму.

Натомість інший різновид консервативного світобачення репрезентували східногалицькі аристократи-землевласники – «подоляки». Їх можна радше пов'язати з тим типом консервативного світобачення, який Уолтер Беджет (Walter Bagehot), говорячи про французький випадок, називає «Партією порядку»: «Це щось більш-менш схоже на страх. Він знаходить своє вираження в чудових пропозиціях для безпеки суспільства, захисту “результатів віків”; та коли ви його аналізуєте, то просто виявляєте тих, хто відчуває жах, що їхній магазин, їхній будинок, їхнє життя – не стільки фізичне життя, скільки спосіб життя та засоби існування – будуть зруйновані і втрачені назавжди»⁶⁶. Для «подоляків» таким способом і засобом була земля. Розкидані по всій східній частині Галичини й оточені руським селянським морем, земельні володіння аристократії творили острівці польського національного життя. Знаковим для них був міф (не в сенсі його правдивості, а в плані функції) про предків, що захищали цю землю від турків, татар і московських зазіхань. До цього додавалася ідея «цивілізаційного» впливу шляхти на місцеву руську людинність. Сукупно це творило у східногалицьких землевласників ставлення до землі як духовної категорії не менше, ніж матеріальної⁶⁷, а також патерналізм стосовно селян, повноправними представниками і захисниками якого «подоляки» вважали себе⁶⁸. Це робило їх вкрай вразливими перед зростанням національної свідомості українського селянства, зарівно як і перед загостренням соціальних антагонізмів, їхнє середовище було найбільш «твердоголове» й опірне до змін⁶⁹. Втім, окремі представники подільської шляхти інакше оцінювали свій світогляд, трактуючи

⁶⁴ Аркуша О. Краківський консерватизм... С. 287–288.

⁶⁵ Bobrzyński M. Dzieje polski w Zarysie. Warszawa, 1879. 497 s.

⁶⁶ Bagehot W. Intellectual conservatism... P. 256.

⁶⁷ Arkusza O., Mudryj M. XIX-wieczna arystokracja polska w Galicji Wschodniej... S. 146.

⁶⁸ Ustrzycki M. Pomiedzy konserwatyzmem a nacjonalizmem... S. 479.

⁶⁹ Почин, імовірно, дав Вільгельм Фельдман, вкрай критично змальовуючи східногалицьких консерваторів у своїй праці: Feldman W. Stronnictwa i programy polityczne w Galicji 1846–1906... S. 227–242.

власний консерватизм не як антитезу поступу, демократизму і опортунізму, а навпаки, – як ідею органічного розвитку суспільства на засадах демократизації, освіти й християнської доктрини (зокрема енцикліки *Rerum Novarum*)⁷⁰. Важливою особливістю цього середовища була також його різноманітність на протигагу доволі чітким твердженням краківського консерватизму. Тому складно говорити про якісь окреслені постулати «подоляків», як і про єдину організацію.

Національна партія, або ж старочехи, були фактично основою національного руху, починаючи з часів «Весни народів». На чолі з Франтішеком Палацьким (*František Palacký*) і Франтішеком Рігером (*František Rieger*) це середовище поступово пройшло шлях від ліберальних до помірковано-консервативних засад, активно співпрацюючи з дворянством, або ж партією (цей термін потрібно розуміти досить умовно) *консервативного велькостатку*⁷¹. Зближенню старочехів із земельними власниками сприяло те, що обидва середовища активно використовували історично-правову аргументацію при обстоюванні якомога ширших прав для земель корони св. Вацлава – Богемії, Моравії і чеської Сілезії⁷². Їх також поєднували і загальні принципи, притаманні консервативному світогляду: неприйняття революційних перетворень, поступовість і поміркованість, схильність до політичних компромісів та ін. Найповніше програмні засади Національної партії відображає прем'єрний випуск їхнього періодичного видання – «*Národní listy*». На основі історично-правової аргументації вони закликали до розширення компетенції земських сеймів, обґрунтовували можливість співпраці з аристократією⁷³.

Носіями консервативного світогляду серед словенського суспільства були члени утвореного 1890 р. Католицького політичного товариства, представники якого спирались на засади католицької релігії і моралі. Осередком діяльності організації стало герцогство Крайна із центром у Любляні. Втім, була налагоджена активна взаємодія з діячами інших адміністративних одиниць монархії, де значний відсоток населення становили словенці: Штирією, Каринтією, Горицією й Істрією. Католицьке політичне товариство можна віднести до типу християнсько-соціальних організацій, які протягом 1890-х років активно виникали як в межах Австро-Угорщини, так і в інших країнах Європи. Клерикальний характер середовища зумовлювала ключова роль католицького духовенства у процесі національного відродження⁷⁴. Головною програмною засадою руху були соціально-економічні перетворення в дусі християнського віровчення, які мали виконувати подвійну роль – підвищувати матеріальний добробут і національну свідомість словенців і

⁷⁰ Sejm. *Gazeta Narodowa*. 1900. Nr. 121. 3 maja.

⁷¹ Велькостатком називали великі земельні маєтності, а згодом цю назву стали застосовувати і на позначення самих землевласників.

⁷² Барсуков Н. Чешский политический консерватизм в конце XIX – начале XX вв. ... С. 81–82, 86–87.

⁷³ Program *Národních listů*. *Národní listy* (Praha). 1861. Nr. 1. 1 ledna.

⁷⁴ Про роль духовенства у національному відродженні словенців і хорватів на прикладі Істрії див.: Cetnarowicz A. *Odrodzenie narodowe w Istrii...*

водночас захищати суспільство від поширення ліберальних ідей, які привносили словенські випускники університетів Відня, Кракова, Праги і Грацу⁷⁵.

Критерії порівняння цих середовищ варто окреслити, ґрунтуючись на засадничих принципах консерватизму і тих викликах, що поставали перед консервативними середовищами внаслідок модернізаційних процесів. Першим і одним із головних викликів була масовість політичних і суспільних процесів, втілена спочатку у запровадженні V курії загального голосування на парламентських виборах 1897 р., а згодом в ліквідації куріальної системи при виборчих кампаніях до Державної ради у Відні. Залучення значно ширших, аніж раніше, мас людей до політики змушувало консерваторів грати на чужому для них полі, незрівнянно відмінному від високих урядових і парламентських кіл. Ця ситуація вимагала налагодження чітких організаційних структур, традиційно не властивих консерваторам тодішньої Цислейтанії. Зростання кількості осіб, залучених до суспільних процесів, розкривало широкі перспективи для впровадження модерних ідеологій, що апелювали насамперед до емоцій людини, а отже, краще пристосованих до націоналізму і соціалізму. Реагування консерваторами на зростання впливів цих ідей є добрим маркером для простеження еволюції їхньої свідомості. Це стосується і ролі Церкви у житті суспільства, поставленої під загрозу як згаданими вище ідеями, так і загальною тенденцією до секуляризації. Водночас за різним сприйняттям Церкви можна простежити відмінності впливу духовенства серед слов'янських консервативних середовищ австрійської частини монархії. Союзи і компроміси, спровоковані викликами початку ХХ ст., також добре ілюструють різні шляхи пошуку відповідей на нові умови. Своєю чергою, спільною для всіх досліджуваних середовищ була роль Першої світової війни, події якої зруйнували традиційний світогляд консерваторів, так чи так пов'язаний із загиблюю 1918 р. Австро-Угорщиною.

Порівняльний аналіз охарактеризованих вище консервативних середовищ дає змогу виділити низку суттєвих спільностей і відмінностей. За діяльністю носіїв консервативної свідомості, статтями у їхніх періодичних виданнях і окремих публікаціях представників досліджуваних середовищ можна виділити сім основних теоретичних принципів, що характеризують їхні ідейні засади: шанування політичної і культурної традиції; визнання необхідності соціальної стратифікації суспільства, збереження наявного соціального статус-кво; повага до авторитету; протиставлення поколінь із засудженням критики молодшими тактики, заслуг і поглядів старших діячів; визнання важливої суспільно-політичної ролі Церкви і прагнення її зберегти і посилити; ворожість до модерних ідеологій з огляду на притаманні їм ідеї суттєвих соціальних і суспільних перетворень; зваженість і поступовість у ставленні до змін, що виявилось у практиках досліджуваних середовищ – власних проєктах у політичній, соціально-економічній чи культурній сферах, оцінках радикальних дій інших середовищ, підході до національного питання. Ці засади цілком вписуються в рамки переліку основних принципів консервативного мислення за версією Р. Кірка, наведених вище.

Засадничою відмінністю, що розділила досліджувані середовища, їхні ідеї та практики, була несхожість соціального складу. Вона витікала з історичних

⁷⁵ Bobić P. War and Faith. S. 9–11.

обставин, внаслідок яких поляки і чехи зберегли власні соціальні еліти – земельну аристократію, тоді як українці та словенці були їй позбавлені, а їхні національні рухи, також і консервативні напрями, черпали свої людські сили з духовенства і відносно нечисленної інтелігенції. Це зумовило відмінні підходи до багатьох проблем, зокрема запровадження загального виборчого права. А в Галичині, де польські консерватори були керівною групою і де на рубежі століть загострювалось українсько-польське протистояння, ці розбіжності виявились найповнішою мірою. Якщо українські і словенські консервативні середовища складались виключно з кліру й інтелігенції, то серед польських і чеських не були лише аристократи. Національна партія насамперед складалась з інтелігенції, а серед «станьчиків» значну роль відігравали професори Ягеллонського університету. Натомість порівняно незначна кількість представників науки і культури серед «подоляків», на думку Вільгельма Фельдмана, робила це середовище «менш мудрим», ніж Краківська школа⁷⁶. Поступове зниження ролі шляхти в суспільних справах загалом і в консервативних середовищах зокрема стало болючим питанням для східногалицьких консерваторів⁷⁷. Хоча середовище «подоляків» і справді було найбільш аристократичним (разом із чеською партією велькостатку) за своїм складом, наявність серед його лідерів професорів Львівського університету Владзімежа Козловського, Леона Пінінського і такого оригінального мислителя, як граф Войцех Дзедушицький змушує вважати це твердження дослідника перебільшенням.

Консерватори і масова політика

Серед спільних рис усіх консервативних середовищ була проблема реагування на загострення національних суперечностей у Цислейтанії на межі XIX і XX ст., усе більше залучення до політичних процесів широких мас населення і творення модерних політичних партій із чіткою організаційною структурою та розгалуженою мережею на місцях. Невдача українсько-польської «Нової ери» і чесько-німецьких «Пунктацій» 1890 р., загострення національного протистояння у Галичині («баденівські вибори» 1897 р., сільськогосподарські страйки 1902 р., проблема українського університету) та на чеських землях через мовне питання, у Країні навколо небажання австрійських німців допустити викладання словенською мовою в гімназії у м. Цельє – ці симптоми національних протиріч разом із зростанням впливу радикальніших національних партій (молодочехів, німецьких націоналістів, польських і українських націонал-демократів) ставили під загрозу звичну політичну систему монархії.

Традиційним для консерваторів шляхом вирішення політичних питань у Цислейтанії було функціонування не у формі партій, а радше як політичних клубів за інтересами без чіткої структури. Компроміси, взаємні поступки, використання особистих впливів і контактів – такими були консервативні методи, що впливали з уявлень про політику як справу елітарну. Під елітами не обов'язково розуміли винятково найвищі соціальні прошарки. Для «станьчиків» нею мала бути «та верхня

⁷⁶ Feldman W. Stronictwa i programy polityczne w Galicji. S. 227–228.

⁷⁷ Wczorajsze wybory. *Gazeta Narodowa*. 1911. Nr. 136. 28 czerwca.

верства, яку назвали історичним урядом, що задає тон суспільству у роки неволі, верства людей, що вирізняються працею, інтелігентністю, маєтком, а понад все почуттям національних обов'язків... Застерігаймося щонайсильніше, що під тою верствою... не маємо на увазі якоїсь ієрархії кастової чи грошової, але суму тих усіх зрілого віку громадян, які у крайових справах мають певну і голосну думку, котрим становище дає певний вплив на соціальні аспекти суспільства»⁷⁸. Втім, попри такі твердження, у своїй політичній практиці краківські консерватори залишались передусім захисниками інтересів саме великих землевласників.

Якщо для польських консервативних середовищ, кістяк яких становила шляхта, а запорукою політичного домінування в Галичині була куріальна виборча система, здавалось логічним відстоювати винятково елітарний характер політики, то для русофілів і українського християнсько-суспільного руху ситуація була складнішою. Головною дилемою виявилось поєднання традиційного консервативного погляду на політику з відсутністю соціальних еліт і необхідністю розвитку українського національного руху, що міг спиратися майже виключно на селянську верству. Аналіз періодики свідчить про розуміння русофілами потреби «органічної праці» й активної роботи серед населення, яку вони намагались здійснювати через свої освітньо-культурні й економічні товариства («Товариство ім. Михайла Качковського», «Ризниця» та ін.). Водночас політичні заходи намагались втілювати без активного залучення селянства⁷⁹. Подекуди виявлялось зверхнє ставлення до селян, що видно з формування заголовків газетних дописів, як-от: «Честолубіє нашого крестьянства»⁸⁰ чи «Неопрятность крестьянь»⁸¹ із зазначенням у текстах мети «научити нашого простолюдина опрятности»⁸². Траплялося подекуди зверхнє ставлення духовенства або ж вихідців з-поміж нього до представників селянської верстви⁸³. На закиди в аристократизмі русофіли реагували ствердно, окреслюючи свій аристократизм як «ідейний», ґрунтований на моральних ідеалах⁸⁴. За умов переходу до масової політики вони скептично оцінювали ефективність таких політичних інструментів, як віча і зберігали погляд на політику як «справу еліт»⁸⁵.

До віч як одного з головних інструментів політичної агітації, широко застосовуваного українськими націонал-демократами, скептичним було ставлення і християнських суспільників. Хоча християнсько-суспільне середовище не виступало проти масових віч, але закликала перетворити їх з трибуни для порожніх гасел

⁷⁸ Stańczycy. *Antologia myśli społecznej...* S. 20.

⁷⁹ Див., напр.: *Простыя пожеланія съ Новым годомъ. Галичанинь.* 1906 (1907). Ч. 284. 31 грудня (13 січня); *Пора организовать. Там само.* 1908. Ч. 72. 28 березня (10 лютого); *Работа среди народа. Там само.* 1910. Ч. 15. 20 січня (2 лютого).

⁸⁰ Николаевичъ. *Честолубіє нашего крестьянства. Галичанинь.* 1903. Ч. 89. 23 квітня (6 травня).

⁸¹ *Неопрятность крестьянь. Галичанинь.* 1904. Ч. 7. 10 (23) січня.

⁸² Там само.

⁸³ Николаевичъ. *Въ дѣлѣ школьной молодежи. Галичанинь.* 1903. Ч. 151. 8 (21) липня.

⁸⁴ *Украинскіе голоса о русскомъ манифестѣ. Галичанинь.* 1908. Ч. 15. 18 (31) січня.

⁸⁵ *Новый «подвигъ» пайдократовъ. Галичанинь.* 1904. Ч. 180. 12 (25) серпня.

на політичну і культурну школу⁸⁶. На думку О. Барвінського, надмірна агітація у пресі і гонитва за широкою популярністю, притаманні націонал-демократам, були шкідливими для українського суспільства, яке потрібно було навчити, що політика спирається на компроміси⁸⁷. Також лідер християнських суспільників остерігався «дикого духу давньої черни», який, на його думку, неодноразово ставав на перешкоді розвитку державного життя українців⁸⁸.

Водночас і русофіли, і християнські суспільники активно підтримували запровадження загального виборчого права у Цислейтанії, оскільки такий шлях видавався єдиноможливим для збільшення кількості українських послів, а отже, для втілення власних суспільно-політичних і соціально-економічних програм⁸⁹. Зі схожих мотивів проєкт виборчої реформи підтримувала більшість словенських консерваторів, насамперед лідери створеної у 1905 р. Словенської народної партії І. Шустершич (Ivan Šusteršič) і Янез Евангеліст Крек (Janez Evangelist Krek)⁹⁰. Чи не єдиним, у кого реформа викликала застереження, був єпископ Любляни Антоні Бонавентура Єгліч (Anton Bonaventura Jeglič)⁹¹. Прикметно, що єпископат Греко-Католицької Церкви у спільному пастирському посланні хоч і підтримав загалом ідею реформи, висловив певні побоювання щодо загрози поширення радикальних і соціалістичних ідей⁹².

Виразно негативно перспективу загального виборчого права як до державної ради, так і крайових сеймів оцінювали чеські і польські консерватори. Чеське дворянство було проти реформи через її республіканський і антидинастичний характер⁹³. Граф Франтішек Тун, виступаючи в Палаті панів, зазначив, що проєкт реформи президента міністрів Пауля Гауча становить більшу небезпеку для держави, ніж проблеми, які мають бути вирішені за його допомогою⁹⁴. Убачаючи в проєкті централістичні наміри уряду, аристократія і старочехи висували альтернативну пропозицію – повернутись до практики, що існувала перед 1873 р., коли послів до Державної ради обирали крайові сейми⁹⁵.

⁸⁶ По вічу. *Руслан*. 1897. Ч. 243. 25 жовтня (6 листопада).

⁸⁷ Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДІАЛ України). Ф. 818. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 72 зв.

⁸⁸ Лист О. Барвінського до Ю. Романчука, 12 січня 1915 р. (чернетка). *Львівська національна наукова бібліотека України ім. Василя Стефаника, Відділ рукописів* (далі – ЛННБ України ім. В. Стефаника. Відділ рукописів). Ф. 11. Спр. 5386 / п. 333. Арк. 4.

⁸⁹ О виборчу реформу в Австрії. *Руслан*. 1905. Ч. 242. 28 жовтня (10 листопада); Що дальше робити? *Там само*. 1906. Ч. 261. 26 листопада (9 грудня); Всеобщее право голосования. *Галичанинъ*. 1905. Ч. 227. 9 (22) жовтня.

⁹⁰ Grdina I. Nekronani vojvoda kranjski – dr. Ivan Sušteršič... S. 369–372.

⁹¹ Ibid. S. 376–378.

⁹² О виборах до парламенту. Спільне пастирське послання Митрополита Андрея та єпископату Галицької церковної провінції до народу. *Шептицький Андрей. пастирські послання 1905–1944*. Львів: Артос, 2013. Т. 4. С. 30–38.

⁹³ Барсуков Н. Чешский политический консерватизм... С. 213.

⁹⁴ Izba panów o reformie wyborczej. *Czas*. 1905. Nr. 277. 3 grudnia (wydanie poranne).

⁹⁵ Таку позицію у Палаті панів, наприклад, озвучив один із лідерів старочеської партії Клемент Маттуш: Dr. Mattusz o reformie wyborczej. *Gazeta Narodowa*. 1905. Nr. 293. 24 grudnia.

Польські консервативні середовища також вбачали у проєкті реформи «давній дух централізації і бюрократизації», який мав зробити парламент, розбитий на дрібні групи, більш піддатливим уряду⁹⁶. А отже, виникали побоювання щодо майбутньої долі Польського кола в Державній раді. Ворожість і «станьчиків», і «подоляків» до реформи ґрунтувалась на трьох головних моментах. Перший був наслідком політичної філософії консерватизму і дуже добре відображений у сеймовій промові представника краківської школи Юзефа Мілевського (Józef Milewski). Основні застереження полягали в неготовності широких суспільних мас до політичної активності, неправомірності й несправедливості прирівняння голосу людини із великими політичними і громадськими заслугами до «першого ліпшого паробчака»⁹⁷. Сам факт народження людини, досягнення нею певного віку і відсутність кримінальних правопорушень не вважали достатньою підставою для права голосу, натомість озвучували потребу відповідної освіти і кваліфікації, наголошували, що ігнорування вимог кваліфікації виборців і послів приховує небезпеку зниження загального рівня публічного життя⁹⁸. Ще однією проблемою Мілевський вважав застосування кількісного критерію як головного в Галичині, адже тоді в Галицькому сеймі засідатимуть самі селяни, а це дискримінуватиме інші соціальні верстви⁹⁹. Звертали увагу на негативний досвід Франції, де загальне виборче право призвело до політичної нестабільності і зростання радикальних партій, зокрема ворожих до Церкви¹⁰⁰.

Другим важливим аспектом для польських середовищ, насамперед для «подоляків», було національне питання. В. Дзедушицький (Walerian Dzieduszycki) в інтерв'ю «Neue Freie Presse» відверто висловлювався, що «загальне виборче право, навіть сама боротьба за нього загрожує державі якнайбільшими небезпеками. Постулат загального виборчого права не є в Австрії, як деінде, тільки суспільною й економічною квестією; в Австрії додається до нього, висувається на перший план момент національний... Національні зіткнення найгіршого і найнебезпечнішого характеру виступають вже зараз як наслідки боротьби за загальне голосування, а коли загальне виборче право буде запроваджене, небезпеки національні зростуть до гігантських розмірів»¹⁰¹. За цими досить загальними фразами можна простежити конкретні побоювання східногалицьких консерваторів зростання масштабів і сили українського національного руху. Протягом тривалого часу «подоляки» намагались заперечувати саме існування «української» проблеми в краї, дотримувались власної концепції патронату шляхти над людом, але радикалізація цієї проблеми, що найповнішою мірою виявилась під час сільськогосподарських страйків 1902 р., у

⁹⁶ Przegład polityczny. *Przegład Polski*. 1906. Zesz. 477. Marzec.

⁹⁷ Milewski J. *Zdobycze i iluzje postępu*. S. 360.

⁹⁸ *Ibid.* S. 362–363.

⁹⁹ *Ibid.* S. 355.

¹⁰⁰ *Ibid.* S. 343.

¹⁰¹ Hr. Wojcieh Dzieduszycki o powszechnem glosowaniu. *Gazeta Narodowa*. 1905. Nr. 259. 11 listopada.

розгортанні яких прямо звинувачували українських діячів¹⁰², остаточно переконала «подоляків», що національне питання у краї не тільки існує, але й загрожує їхньому «стану посідання». Найбільшу пересторогу, що межувала з панікою, викликало набуття українськими селянами землі унаслідок парцеляції шляхетських маєтків¹⁰³.

Перші вибори, які відбулись за принципом загального і рівного права голосу навесні 1907 р., принесли поразку чеським і польським консервативним середовищам та продемонстрували не тільки справедливість їхніх побоювань щодо власних перспектив і зростання націоналістичних настроїв, але також великі організаційні проблеми. Як йшлося вище, консервативна практика ведення політики не передбачала існування організованих і структурованих партій. Але поступова втрата позицій консервативними середовищами змусила їх шукати варіанти зміцнення власних організаційних засад.

У Галичині на 1890-ті роки припадає справжній бум творення політичних партій модерного зразка як серед польського, так і українського суспільства. Створення русофілами у 1900 р. Русско-народної партії було і спробою відповідати тенденціям часу загалом, і безпосередньою реакцією на партійну інституалізацію народовців у формі Української націонал-демократичної партії. Втім, це радше схоже на спробу видозміни форми за збереження старого змісту. Попри утворення партії, провідну роль у поточній сфері продовжувало відігравати товариство «Руська Рада», яке було постійним представництвом РНП¹⁰⁴. Найвищим органом влади у партії був з'їзд мужів довіри, що відбувався нечасто (перші два – у 1900 і 1903 рр. відповідно) і міг бути скликаним лише за особливих обставин¹⁰⁵. Доказом збереження впливу «Руської Ради» став і принцип формування виконавчого органу РНП – «Народного Совѣта». До нього автоматично входив як очільник президент «Руської Ради», а також три інші представники цього товариства та 12 діячів, обраних загальним з'їздом. Певна організаційна заплутаність РНП, накладання однакових повноважень і ролей на «Руську Раду» й «Народний Совѣт» ілюструють незвичність для русофілів непритаманних їм модерних форм політичної діяльності.

Три спроби інституалізації руху на зламі XIX–XX ст. здійснило християнсько-суспільне середовище. Першою пробою сил стало заснування 14 жовтня 1896 р. Католицького русько-народного союзу (далі – КРНС). Причину створення товариства його засновники вбачали у відсутності організації, яка стояла би на народній основі та спиралася на «новоєрівську» декларацію 1890 р. Ці функції мала виконувати «Народна рада», однак, на думку творців КРНС, вона відійшла від «Народної програми», останнім доказом чого стала спілка з русофілами напередодні парламентських виборів 1897 р.¹⁰⁶ Статутною метою товариства було «дбати

¹⁰²Polityka w strajkach rolniczych. *Gazeta Narodowa*. 1902. Nr. 207. 17 sierpnia.

¹⁰³Крґуцґуґнський Вр. Zamiast pożytku – szkoda. *Gazeta Narodowa*. 1905. Nr. 76. 2 kwietnia.

¹⁰⁴Вторый съѣзд мужей довѣрія... С. 15.

¹⁰⁵Там само.

¹⁰⁶Нове руске товариство політичне у Львові. *Правда*. 1896. Ч. 41. 11 (23) жовтня. Схильність народовців до спілок з русофілами була одною з основних причин непорозуміння між ними і християнськими суспільниками, оскільки О. Барвінський і його товариші вважали русофілів національними зрадниками і «ренегатами»: Москвофільське credo.

про релігійно-моральні, народні, політичні і економічні справи руского народу в Галичині іменню же про справи руских селян і міщан на основах католицьких»¹⁰⁷. Досягти цього планували «органічною працею»: піднесенням освітнього рівня суспільства, його правової свідомості, проведенням віч і зборів щодо поточних політичних та економічних питань. КРНС не став активною і впливовою організацією насамперед через власну організаційну слабкість¹⁰⁸.

На зміну КРНС прийшло політичне товариство «Руська громада». Перші згадки про нову організацію датовані початком 1901 р., коли ще не був зрозумілий остаточний характер майбутнього товариства¹⁰⁹. Офіційно «Руська громада» заявила про себе в червні 1901 р. на сторінках «Руслана»¹¹⁰. Її статут і програмні засади були зізвучними з КРНС¹¹¹. Потребу появи нового товариства Тит Ревакович пояснював неможливістю миритися з тодішнім станом справ: з русофілами через їхнє заперечення української ідентичності, з радикалами через антицерковну позицію, з народовцями – через бажання консолідації з русофілами і відсутність чіткої мети¹¹². Втім, відсутність чітко сформульованої мети і шляхів її досягнення характеризували радше саму «Руську громаду», чий статут у цьому плані суттєво програвав УНДП¹¹³. Як і КРНС, товариству бракувало активності, масовості, організованості. Це було пов'язано, серед іншого, з надмірним зосередженням організації навколо постаті її лідера¹¹⁴. Остаточню підкосили «Руську громаду» додаткові сеймові вибори 1904 р., де О. Барвінський програвав русофільському

Руслан. 1899. Ч. 45. 26 лютого (10 березня); Національні нігілісти. *Там само*. 1898. Ч. 292. 31 грудня (12 січня); Час отверезити ся! *Там само*. 1898. Ч. 197. 3 (15) вересня.

¹⁰⁷Статут політичного товариства під назвою «Католицький руско-народний Союз». *Правада*. 1896. Ч. 41. 11 (23) жовтня.

¹⁰⁸Ця інституція активно діяла тільки в перші місяці свого існування – до парламентських виборів 1897 р. Частково в цьому можна звинувачувати керівництво організації, зокрема її формального голову І. Чапельського, який у 1901 р. визнав, що не був здатним у непростій політичній ситуації керувати товариством: Лист І. Чапельського до О. Барвінського, 27 січня 1901 р. *ЛННБ України ім. В. Стефаніка. Відділ рукописів*. Ф. 11. Спр. 2720 / п. 163. Арк. 30.

¹⁰⁹Лист М. Герасимовича до О. Барвінського, 8 березня 1901 р. *Там само*. Спр. 886 / п. 70. Арк. 5зв.

¹¹⁰«Руска Громада». Політичне товариство у Львові. *Руслан*. 1901. Ч. 134. 15 (28) червня.

¹¹¹Статут політичного товариства «Руска Громада» у Львові, 1901 р. *ЦДІАЛ України*. Ф. 362. Оп. 1. Спр. 196. Арк. 29–33.

¹¹²Аркуша О. Український християнсько-суспільний рух у Галичині на початку ХХ століття... С. 74.

¹¹³Там само. С. 73–74.

¹¹⁴Про брак власної ініціативи і активних передвиборчих дій без вказівки зі Львова свідчить один з листів М. Герасимовича: Лист М. Герасимовича до О. Барвінського, 11 лютого 1901 р. *ЛННБ України ім. В. Стефаніка. Відділ рукописів*. Ф. 11. Спр. 886 / п. 70. Арк. 3зв. І це при тім, що у Бродівському повіті, де мешкав М. Герасимович, підтримка християнських суспільників була чи не найвищою у краї і навіть існувало бажання утворити локальне товариство як представництво цього середовища: Лист М. Герасимовича до О. Барвінського, 11 лютого 1901 р. *Там само*. Арк. 3.

кандидату о. Теодозію Еффиновичу і зі складу товариства вийшов один із ключових її діячів і близький товариш О. Барвінського – Т. Ревакович. Аргументуючи свій вчинок, він навів докази хибності у тогочасних умовах політичної стратегії і тактики християнських суспільників, які шукали компромісу з поляками¹¹⁵. Після цього активність товариства, по суті, припиняється.

Прирікав на неуспіх Т. Ревакович і останню спробу О. Барвінського створити дієву організацію – Християнсько-суспільний союз (далі – ХСС)¹¹⁶. Попри те, що ХСС порівняно із двома попередніми організаціями був сучаснішою партією, йому не вдалося здобути широку підтримку в умовах гострої українсько-польської конфронтації партії, що закликала до компромісів. Ні розширення «Руслана», ні активна пресова кампанія на користь нової організації¹¹⁷, ані навмисна затримка з її створенням до завершення виборів задля уникнення закидів у розбитті українських сил не дали результату. ХСС негативно сприйняли і русофіли¹¹⁸, і народовці¹¹⁹. Не відрізняючись ідейно від КРНС і «Руської громади», ХСС спіткнувся об ті ж перешкоди. Організаційна слабкість, нечисленність товариства, низька активність і несприятлива політична атмосфера – це вирішило долю союзу.

Зразком для українських християнських суспільників могли слугувати їхні словенські однодумці, які значно успішніше трансформували Католицьке політичне товариство у масову Словенську народну партію на чолі з І. Шустершічем, засновану 1905 р. Створюючи у сільській місцевості Країни численні осередки спортивно-гімнастичного товариства «Орел», освітні заклади і маючи широку підтримку католицького словенського духовенства, їм вдалося здобути абсолютну перевагу над лібералами і соціал-демократами у сільській місцевості¹²⁰, а отже, отримати найбільше представництво серед словенських партій як у Країнському

¹¹⁵Лист Т. Реваковича до Виділу політичного товариства «Руська Громада», 24 вересня 1905 р. *ЛННБ України ім. В. Стефаніка. Відділ рукописів*. Ф. 11. Спр. 2201 / п. 135. Арк. 40–41; Лист Т. Реваковича до О. Барвінського, 7 жовтня 1905 р. *Там само*. Арк. 47–48зв. За умов наростання національної боротьби єдиним шляхом для українців Ревакович вважав «о кілька в его [народу – Р. Л.] силах – вести найзавзятішу борбу против своїх вікових гнобителів... Гіднійше чоловіка є в тій борбі відразу умерти, ніж поволі конати»: Лист Т. Реваковича до Виділу політичного товариства «Руська Громада», 24 вересня 1905 р. *Там само*. Арк. 41.

¹¹⁶«Шкода, що Барв[інський] иде самопас. Він полишить ся з своїми 10 генералами без армії. А шкода го, бо він працювитий чоловік і будь щобудь такій українське серце має. А его надія на уладнене стосунків і з польськими та другими «панамі» противоричить цілій нашій історії»: Лист Т. Реваковича до єпископа Костянтина Чеховича, 3 липня 1911 р. *Konstantyn Czechowicz: korespondencja greckokatolickiego biskupa przemyskiego z lat 1897–1914* / wyd. A. Krochmal. Archiwum Państwowe w Przemyślu. Przemyśl: Wydwo Naukowe TPN, 1998. S. 114.

¹¹⁷Див. напр.: Ідім вперед! *Руслан*. 1911. Ч. 1. 1 січня (19 грудня); о. Ілія Чернодоля До бою! *Там само*. 1911. Ч. 40. 22 (9) лютого; Ч. 41. 23 (10) лютого.

¹¹⁸Голос наших «приятелів». *Руслан*. 1911. Ч. 140. 27 (14) червня.

¹¹⁹Новая украинофильская партия. *Галичанинъ*. 1911. Ч. 136. 19 червня (2 липня).

¹²⁰Bobić P. War and Faith. S. 11.

сеймі, так і в Державній раді¹²¹. Закріпленням успіху стало перетворення Словенської народної партії у Вселовенську народну партію внаслідок об'єднання словенських християнсько-соціальних депутатів Крайни, Істрії, Гориції, Каринтії і Нижньої Штирії.

Організаційне оформлення краківського консерватизму відбувалося з запізненням щодо польських та українських політичних угруповань у Галичині, які завершили цей процес на зламі XIX–XX ст. Заходи були прискорені лише після провальних перших загальних виборів до Державної ради 1907 р. Ініціатори об'єднання прагнули протиставити демократичним і націоналістичним рухам згуртований консервативний табір, спроможний дотримуватися засад дотеперішньої польської політики в Австрії й контролювати внутрішні суперечності у провінції, зокрема стосунки з українцями¹²². Нова організація отримала назву «Сторонництво національної правди» (*pol. Stronnictwo Prawicy Narodowej*, далі – СПН), чий статут було затверджено рескриптом Галицького намісництва 19 липня 1907 р. Його метою проголошено «розвиток життя і відносин публічних у нашому суспільстві на засаді національної солідарності і на підставі релігії з утриманням згоди між віросповіданнями»¹²³. Статут передбачав цивілізаційне й економічне піднесення найширших верств населення, зміцнення патріотичних почуттів, поваги до права й суспільного ладу; розширення автономних прав Галичини. Союзниками СПН вважало сили, що дотримуватимуться національної солідарності, противниками – «антинаціональні» і класові угруповання¹²⁴. Створення політичної організації не викликало значного ентузіазму в середовищі «станьчиків». Показовим є лист до графа Здіслава Тарновського (очільника організації), в якому невідомий кореспондент стверджував, що вже запізно творити таку організацію і що у зв'язку з великою зайнятістю іншими публічними обов'язками не може брати активної участі у товаристві¹²⁵. Не вдалося також об'єднати усі польські консервативні сили через постійне наростання розбіжностей між краківським і подільським середовищами.

«Подоляки» так і не здійснили спроби створити політичну партію сучасного зразка, продовжуючи гуртуватись навколо Польського виборчого комітету, а згодом навколо його наступника – Ради Народової. Хоча це були досить потужні і знані суспільством організаційні центри, вони не могли у повній мірі відповідати потребам часу. Втім, варто погодитись із А. Гурським, що історія східногалицького консервативного середовища – це не так історія організацій, як осібних подільських політиків, які своєю сильною особистістю визначали політику свого середовища¹²⁶. Це не завжди йшло на користь «подолякам», оскільки у час кризи їхньої консервативної ідентичності призвело до поділу на поміркованіші і радикальніші групи.

¹²¹Melik V. *Slovinci v Državnem zboru 1893–1904...* S. 49–66; Melik V. *Volitve na Slovenskem 1861–1918*.

¹²²Аркуша О. Краківський консерватизм ... С. 292.

¹²³Statut stowarzyszenia «Stronnictwo prawicy narodowej». *Archiwum Państwowe w Krakowie, Oddział I (na Wawelu)*. Archiwum Dzikowskie Tarnowskich (далі – AdzT). 639. К. 3.

¹²⁴*Ibid.*

¹²⁵Лист невстановленого кореспондента до З. Тарновського, 1907 р. *Ibid.* 653. К. 1.

¹²⁶Górski A. *Podolacy...* S. 14.

Саме останні на чолі з Тадеушем Ценським (Tadeusz Cieński, 1856–1925) стали на шлях тісної співпраці з ендецією¹²⁷.

Дилеми націоналізму

Попри важливу роль усіх консервативних середовищ у національному житті своїх народів, їх поєднувало неприйняття націоналізму як модерної ідеології. Для русофілів смертельним ворогом стало поширення української національної ідеї, найактивніше і найуспішніше пропагованої націонал-демократами. Русофілам було чужим саме поняття модерної національної ідентичності, адже суперечило їхній «всерусській» ідеї. Тому русофільське середовище трактувало модерне українство як «сепаратизм» стосовно «общерусской» культури і відмовляло українству в праві бути окремою самодостатньою культурою¹²⁸. Русофіли звинувачували українські партії в радикалізації суспільства, у підштовхуванні молоді до «пайдократизму» (радикалізму, бунту проти старшого покоління)¹²⁹. Наприклад, другий з'їзд мужів довіри «Русско-народной партії» засудив українських націонал-демократів за активність під час селянських страйків літа 1902 р. Причиною було неприйняття консерваторами радикальної боротьби і перетворення страйків на маніфестацію українських національних вимог¹³⁰.

Український християнсько-суспільний рух не мав проблем із модерною українською ідентичністю, оскільки його члени чітко ідентифікували себе з нею, а О. Барвінський належав до ініціаторів додавання до давньої самоназви «Русь» терміна «Україна»¹³¹. Втім, націоналізм вмщував у собі не лише національну самоідентифікацію. «Руслан» піддав цю ідеологію критиці за радикалізацію суспільства (і українського, і польського), що «породжує вузькоглядний шовінізм»¹³². Обговорюючи націоналістичні рухи у широкому міжнародному контексті, часопис християнських суспільників зазначав: «Не розходить ся їм о обезпечене і розвиток своєї народности... не розходить ся о народні ідеали, як се можна було бачити в змаганих на почату XIX ст. і опісля, але о верховладу над иншими народностями, о згноблене инших народностей, котрих не можуть побіч себе стерпіти. В сучасних націоналістичних змаганях проявляє ся отже завидлива ненависть, хижацка жадоба забору чужого добра. тимто сучасний націоналізм викликує всюди заогнене, розятрене, доводить до внутрішнього розстрою і розладу в краях і державах, убиває всяке почуване справедливости і викликує всюди завзяту боротьбу, заколючує

¹²⁷А. Гурскі у своєму дослідженні так і називає Т. Ценського – «союзник ендеків». Також див.: Wątor A. Ziemiańin-polityk Tadeusz Cieński...

¹²⁸Мончаловській О. Главныя основы русской народности. С. 8–9.

¹²⁹Див. напр.: Николаевичъ. Недостатки педагогіки. *Галичанинъ*. 1903. Ч. 105. 11 (24) травня; Молчите, безстыдники! *Там само*. 1907. Ч. 121. 31 травня (13 червня); Причини и послѣдствія убійства намѣстника. *Там само*. 1908. Ч. 75. 1 (14) квітня.

¹³⁰Вторый съѣздъ мужей довѣрія Русско-народной партіи... С. 8–11.

¹³¹Одна з найвідоміших історичних праць О. Барвінського носила назву «Ілюстрована історія України-Руси». Детальніше див.: Чорновол І. Галицькі війни за історію. URL: <http://zbruc.eu/node/5444>.

¹³²Переписка учеників. *Руслан*. 1903. Ч. 20. 25 січня (7 лютого).

міжнародний мир». Найгіршими зразками такого націоналізму в Габсбурзькій монархії редакція вважала «паннімецьку» (alldeutsche) партію Георга фон Шьонерера (Georg von Schönerer) і польських націонал-демократів¹³³.

Одночасно ендеція була втіленням націоналістичної небезпеки для «станьчиків». «Przegląd Polski» характеризував центральний орган ендеків – Лігу Народову з осідком у Королівстві Польському (польських землях під російською владою) – як внутрішню хворобу, що заражає студентів і наймолодші верстви суспільства й, попри весь історичний досвід, висуває нездійсненні жадання¹³⁴. З погляду засадничих постулатів краківської школи критикував націонал-демократів і М. Бобжинський за наївність і шкідливість політики, спертої на почуття та емоції, що доводила польська історія. Також він наголошував на безперспективності прагнень ендеків опустити рівень польсько-українських відносин до «брутальної, племінної боротьби»¹³⁵.

Натомість значна частина подільського консервативного середовища, стривожена масштабами українського руху, все більше зближувалась із націонал-демократами. Крах давніх уявлень про ідеальний світ мирного і взаємовигідного співіснування шляхетського двору й українського селянства призвів до гострої реакції. Риторика преси «подоляків» ставала все різкішою щодо українців, а висунуте найрадикальнішими українськими середовищами гасло «Ляхів за Сян» приписували навіть поміркованим українським середовищам і всім культурним, а тим паче політичним прагненням українського руху¹³⁶. Тому ідея відкритої національної боротьби з цим рухом, проголошена ендецією, потрапила у доволі родючий ґрунт. Тож, попри критику націонал-демократичного руху на його початках, згодом спільність інтересів у національному питанні переважила і посприяла відкритому союзу за урядування в Галичині намісника М. Бобжинського¹³⁷.

Націоналізм своїм радикальним та відверто емоційним характером створював труднощі і для словенського середовища. Найкращим прикладом є проблема співпраці словенців і хорватів Істрії задля спільного протистояння італійському національному руху. Тривала й досить успішна, ця співпраця на початку ХХ ст. зіткнулась із поширенням серед істрійських хорватів націоналістичних ідей хорватської Партії права, що закликала до відновлення давньої Хорватської держави. Проблема полягала в тому, що історичні кордони середньовічної Хорватії охоплювали частину словенських земель, а словенців не влаштовувала перспектива увійти до її реінкарнації¹³⁸. Втім, серйозного протистояння вдалось уникнути (найгострішим її виявом став вихід

¹³³Національно-політична загорілість. *Руслан*. 1907. Ч. 54. 8 (21) березня.

¹³⁴Liga Narodowa i jej organa. *Przegląd Polski*. 1902. Zesz. 430. Kwiecień.

¹³⁵Bobrzyński M. Rozmiary niebezpieczeństwa. *Bobrzyński M. Zasady i kompromisy...* S. 207, 212.

¹³⁶Див. напр.: Uniwersytet ruski. *Gazeta Narodowa*. 1911. Nr 260. 14 listopada.

¹³⁷Buszko J. Polityka Michała Bobrzyńskiego w kwestii ukraińskiej (1906–1913). *Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace historyczne* (Kraków). 1993. Z. 103. S. 63–70.

¹³⁸Cetnarowicz A. Odrodzenie narodowe w Istrii w latach 1860–1907... S. 156–161.

частини хорватів зі спільного словенсько-хорватського клубу у Державній раді¹³⁹), оскільки і словенські лідери, насамперед І. Шустершіч, і Партія права знайшли порозуміння в підтримці ідеї перетворення Австро-Угорщини на тріалістичну державу з виокремленням як третьої частини південнослов'янських земель¹⁴⁰.

Криза, яку переживали консервативні середовища, не могла не вплинути на традиційну консервативну практику компромісів. За такої ситуації укладались угоди, немислимі у попередні десятиліття. Це можна пояснити намаганням консерваторів реагувати на тиск обставин. Прикладом такого «неприродного» союзу є русофіли і «подоляки», на яких найсильніше вплинула викликана націоналізмом криза. Для них обох загрозу ніс український національний рух, який на початку ХХ ст. уже суттєво потіснив русофілів на дальній план. Страх перед модерним українським рухом ілюструє допис у газеті «Русское слово», де автор не сумує з приводу непроходження кандидата від РНП до Сейму, натомість втішається тим, що зусиллями цього кандидата і русофілів округу вдалось не допустити перемоги «українофіла»¹⁴¹. Про загрозу східногалицьким консерваторам з боку українського руху сказано вище. За таких умов ці два середовища пішли на взаємне зближення. Кость Левицький стверджував, що ідея такого союзу виникла ще за намісника Леона Пінінського (Leon Piniński, 1898–1903)¹⁴². Задовго до виборів 1908 р. протегування поляками русофілів фіксували і в християнсько-суспільному середовищі¹⁴³, а також митрополит Андрей Шептицький¹⁴⁴.

Хоча русофіли публічно заперечували угоду з польськими колами з огляду на потенційні іміджеві втрати¹⁴⁵, аналіз їхньої періодики дає змогу виявити сигнали, що свідчили про наявність домовленостей. Передвиборча відозва «Руської Ради» демонструє доволі незвичне для русофілів запрошення поляків до співпраці, водночас утверджуючи безкомпромісність боротьби з «українофілами»¹⁴⁶. Іншими ознаками

¹³⁹Melik V. Slovenci v Državnem zboru 1893–1904. S. 55–59.

¹⁴⁰Rahten A. Zadnji slovenski avstrijakant... S. 196.

¹⁴¹Дописи. Изъ львовского повѣта. *Русское слово*. 1908. Ч. 8. 22 лютого (6 березня).

¹⁴²Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. Львів, 1926. С. 367.

¹⁴³Про політику Пінінського, спрямовану на протегування русофілів, О. Барвінський, посилаючись на слова М. Бобжинського, повідомляв на зборах українських сеймових послів 27 грудня 1898 р.: *ЦДІАЛ України*. Ф. 818. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 69зв.; М. Герасимович ще в 1901 р. фіксував підтримку у своєму повіті русофілів поляками: Лист М. Герасимовича до О. Барвінського, 7 вересня 1901 р. *ЛННБ України ім. В. Стефаника. Відділ рукописів*. Ф. 11. Спр. 886 / п. 70. Арк. 35.

¹⁴⁴Лист Т. Реваковича до О. Барвінського, 24 листопада 1905 р. *Там само*. Спр. 2201 / п. 135. Арк. 51–51зв.

¹⁴⁵Ивань Политика. Безпотребно безпокоятся. *Русское слово*. 1908. Ч. 3. 18 (31) березня; Якъ випадуть виборы? *Там само*. 1908. Ч. 5. 1 (14) лютого; Кто держаль при виборяхъ съ поляками? *Там само*. 1908. Ч. 8. 22 лютого (6 березня).

¹⁴⁶«Близкій уже часъ, коли братъ Ляхъ переконаеся, що не в борьбѣ съ Руссомъ будущность Польщи, а въ тѣсномъ съ ний единенію. въ спольной съ нимъ любви до Славянства... Но безпощадно змѣрится русскій народъ съ домашнимъ своимъ ворогомъ,

союзу на сеймових виборах є позитивна оцінка русофільською пресою постаті намісника А. Потоцького¹⁴⁷ і більша кількість отриманих мандатів, ніж очікували¹⁴⁸. Заперечували наявність будь-яких домовленостей і «подоляки». Втім, їхня позиція під час передвиборчої кампанії і реакція на успішний результат русофілів є більш ніж красномовною. «Gazeta Narodowa» провела масштабну кампанію зі звинувачення українських націонал-демократів у радикалізмі й анархізмі¹⁴⁹. Постійною в огляді виборчого руху стала рубрика «Terror ruski», де описували агітацію українофільських партій, яка в очах редакції мала надзвичайно радикальний і антипольський характер¹⁵⁰. Обговорюючи результат виборів, часопис «подоляків» із задоволенням відзначав успіх русофільської партії, яка, на думку автора, не вела шовіністичної, національної і класової боротьби і з якою можна було співпрацювати в економічній та суспільній сферах¹⁵¹. Союз на сеймових виборах 1908 р. хоч і приніс русофілам результат, що значно перевищував їхні можливості без польської підтримки, втім, спричинив подальше падіння впливу цього середовища. Упродовж 1909 р. відбувся офіційний розкол русофілів на радикальних «новокурсників», які прийняли засади російського націоналізму, і «старокурсників». У той же час вбивство Мирославом Січинським намісника Потоцького 12 квітня 1908 р., яке можна вважати прямим наслідком угоди, ще більше радикалізувало східногалицьких консерваторів.

Ставлення краківських консерваторів до цієї угоди було неоднозначним. З одного боку, її підтримував і протегував намісник Галичини Анджей Потоцький, метою якого могло бути розпалювання ворожнечі всередині українського табору у політичних цілях польських еліт¹⁵². Мотиви підтримки польськими середовищами угоди ілюструє лист пов'язаного зі «станьчиками» Мечислава Рея до М. Бобжинського, у якому Рей закликав останнього до підтримки союзу, бо русофіли залишаються єдиним поважним сторонництвом на руській землі, і цей вислів суттєво

сь народнымъ сепаратизмомъ, съ своими народными зрадниками. Съ ними, котрыи погубляють народъ, скривляють его погляды на свѣтъ, отнимают у него народное его имя, затроюють его народную душу, – може быти лишь борьба на житье и смерть»: До Русского народа Галицкой земли. *Русское слово*. 1908. Ч. 4. Додаток 25 січня (7 лютого).

¹⁴⁷Обманщики народа. *Русское слово*. 1908. Ч. 14. 4 (17) квітня. Позитивна оцінка А. Потоцького виразно контрастує зі ставленням «Русского слова» і «Галичанин» до його наступника М. Бобжинського: Протестъ. *Галичанинъ*. 1911. Ч. 128. 10 (23) червня.

¹⁴⁸У статті «Якъ випадуть выборы?» «Русское слово пише, що результат виборів визначений наперед, і русофілів очікує 8 мандатів: Якъ випадуть выборы? *Русское слово*. 1908. Ч. 5. 1 (15) лютого. Натомість, аналізуючи результат виборів, часопис пише про обрання 21 «русского» кандидата, з них 11 «українофілів» і 10 кандидатур «Руської Ради»: Якая для насъ наука изъ теперышнихъ выборовъ? *Там само*. 1908. Ч. 7. 15 (28) лютого.

¹⁴⁹Ukrainofilstwo i propaganda anarchizmu. *Gazeta Narodowa*. 1908. Nr. 30. 6 lutego.

¹⁵⁰Terror ruski. *Ibid.* Nr. 39. 16 lutego; Terror ruski. *Ibid.* Nr. 45. 23 lutego.

¹⁵¹Wyniwi wyborow. *Ibid.* Nr. 48. 27 lutego.

¹⁵²Аркуша О. Анджей Потоцький: біографія політика на тлі українсько-польських відносин. Частина друга: галицький намісник. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Львів, 2010. Вип. 45. С. 244.

контрастував із означенням ним «українофілів» «терористами і гайдамаками»¹⁵³. Часопис «Czas» схвально оцінив результати виборів¹⁵⁴. Втім, із призначенням намісником краю М. Бобжинського, який був прихильником курсу на порозуміння¹⁵⁵, у краківському середовищі переміг звичний прагматизм і воно остаточно відмовилось від підтримки русофілів, попри намагання останніх її здобути¹⁵⁶.

«Станьчики», своєю чергою, також у кризових обставинах вдавалися до незвичних компромісів. Однак це були радше тактичні кроки, що не йшли всупереч їхнім ідейним засадам (на відміну від польсько-русофільських домовленостей). Головним компромісом стало укладання угоди із Польською селянською партією (Polskie stronnictwo ludowe), згідно з якою людовці мали вступити до Польського кола в парламенті і послабити свою антицерковну й антишляхетську риторику¹⁵⁷. Такі кроки краківського середовища не всіх задовольняли. Єпископ Тарнува Леон Валєнґа висловив неможливість прийняття порозуміння із людовцями, зокрема з їхнім лідером Яном Стапінським¹⁵⁸. Водночас глибшали непорозуміння між «станьчиками» і «подоляками», які різко засуджували «проукраїнський» курс намісника Бобжинського, а останньою краплею для оголошення відкритої конфронтації стало недопущення силами адміністрації до вибору в Державну раду у Жовківському міському окрузі одного з лідерів «подоляків» Станіслава Стажинського¹⁵⁹ і гостра критика в часописі «Czas» Ради Народової¹⁶⁰. Ще раніше «Czas» опублікував статтю «Два консерватизми» із звинуваченням «подоляків» у відсутності конструктивної роботи й опірності будь-яким змінам¹⁶¹. Зазначимо, що не лише «подоляки» у кризовий момент схилились до націоналістичного світогляду. Таку долю обрало багато представників краківського середовища, зокрема згаданий уже Ю. Мілевський¹⁶².

¹⁵³Лист М. Рея до М. Бобжинського, Микулинці, 11 лютого 1908 р. *Biblioteka Jagiellońska. Oddział rękopisów*, Teki M. Bobrzyńskiego. Sygn. 8090 III. Vol. I. K. 23–24.

¹⁵⁴Wybory wiejskie. *Czas*. 1908. Nr. 47. 26 lutego.

¹⁵⁵Відмова від урядової підтримки русофілів була неодмінною умовою будь-яких контактів. Дуже промовистим є лист К. Студинського до одного з провідних діячів «станьчиків» В. Коритовського, в якому автор обґрунтовує хибність підтримки русофілів з огляду на їхнє «рєнегатство» і непопулярність серед українського суспільства: Лист К. Студинського до В. Коритовського, 11 лютого 1908 р. *Biblioteka Jagiellońska. Oddział rękopisów*, Teki M. Bobrzyńskiego. Sygn. 8090 III. Vol. II. K. 508–511.

¹⁵⁶Лист М. Глібовицького до М. Бобжинського, 18 вересня 1910 р. *Ibid.* Sygn. 8093 III. K. 357–358.

¹⁵⁷Bobrzyński M. *Z moich pamiętników* / oprac. A. Galosz. Wrocław; Kraków, 1957. S. 4.

¹⁵⁸Лист Леона Валєнґа до М. Бобжинського, 15 січня 1908 р. *Biblioteka Jagiellońska. Oddział rękopisów*, Teki M. Bobrzyńskiego. Sygn. 8090 III. Vol. I. K. 9–10.

¹⁵⁹Wybór, który został zakazany. *Gazeta Narodowa*. 1911. Nr. 146. 28 czerwca.

¹⁶⁰«Czas» o Radzie Narodowej. *Ibid.* Nr. 159. 14 lipca.

¹⁶¹Dwa konserwatyzy. *Czas*. 1909. Nr. 3. 5 stycznia (wyd. wieczorne).

¹⁶²Див. прим. 21 Grzybek D. Wstęp. Milewski J. Zdobył i iluzje postępu... S. X–XI.

Соціально-економічні питання

Природним для консервативного мислення є повне відкидання соціалізму і загалом радикалізму як таких, що руйнують усталені ієрархії і порядки. Водночас традиційним слабким місцем тогочасного європейського консерватизму, за винятком британського, було не просто заперечувати соціалістичні погляди на вирішення економічних і суспільних проблем, а висунути повноцінну альтернативну програму соціально-економічних змін. Чи не найгостріше у всій імперії соціальне й економічне питання стояло в Галичині, яка тривалий час була найвідсталішою у цьому плані частиною держави – аж до анексії 1908 р. Боснії. Щоб не втратити остаточно ґрунту під ногами, консерватори були вимушені конструювати власні варіанти вирішення цих проблем.

Соціально-економічна програма християнсько-суспільного руху спиралась передусім на ідеї О. Барвінського й А. Вахнянина, які пропагували запозичення успішного досвіду інших країв і держав. Найбільшою мірою це виявилось у їхніх парламентських і сеймових промовах. Одним з основних заходів мало стати створення хліборобських спілок для забезпечення селянства від зубожіння і боргів, а отже, й від головної проблеми соціально-економічного життя тогочасної Галичини – масової еміграції¹⁶³. Цій же меті О. Барвінський присвятив розлогу статтю у «Руслані», де подав приклади вдалої боротьби із селянською заборгованістю у Європі¹⁶⁴. Важливою ініціативою А. Вахнянина було створення в краї позичкових кас системи Райфайзена. Потребу в таких закладах обґрунтувала серія матеріалів у «Руслані» з історії позичкових кас¹⁶⁵. Попри проголошення міщанства й селянства підвалинами суспільного ладу, християнські суспільники не відходили від консервативних засад. Таку опору пояснювали прив'язаністю українського селянина до традиції, спираючись на яку він «двигав народність руску з більшим успіхом як би кому здавало си»¹⁶⁶. Також наголошували на важливій ролі аристократії (в українців її не було), опорою суспільного ладу визнавали майновий стан і авторитет¹⁶⁷.

Як і у випадку зі створенням масової модерної партії, у соціально-економічній сфері зразком до наслідування для українських християнських суспільників міг слугувати словенський католицький рух. Насамперед старанням Я. Крека у словенських землях було створено банки і кооперативи, розгалужену мережу інших неполітичних товариств, які провадили активну соціальну й економічну просвітницьку та організаційну роботу з селянами і робітниками. У 1892 р. було

¹⁶³Берім ся спільно до економічної роботи! *Руслан*. 1899. Ч. 54. 9 (21) березня; Потреба хліборобської організації і репрезентації. *Там само*. 1897. Ч. 186. 19 (31) серпня; Ч. 187. 20 серпня (1 вересня); Ч. 207. 13 (26) вересня; Ч. 212. 19 вересня (1 жовтня); Ч. 213. 20 вересня (2 жовтня).

¹⁶⁴Барвінський О. Проект віддовження селянської посілости земельної. *Руслан*. 1905. Ч. 205. 13 (26) вересня; Ч. 206. 14 (27) вересня; Ч. 207. 16 (29) вересня; Ч. 208. 17 (30) вересня; Ч. 209. 18 вересня (1 жовтня).

¹⁶⁵Буде робота реальна! *Руслан*. 1897. Ч. 286. 17 (31) грудня; О сільських касах системи Райфайзена. *Там само*. 1899. Ч. 57. 12 (24) березня.

¹⁶⁶Принцип національності. *Руслан*. 1897. Ч. 21. 26 січня (7 лютого).

¹⁶⁷Листи до рускої інтелігенції. *Там само*. Ч. 31. 8 (20) лютого.

засновано Словенський християнсько-соціальний робітничий союз, що став головною словенською інституцією такого спрямування¹⁶⁸. Соціально-економічні постулати цього середовища пропагували і під час масштабних католицьких віч, які проводили в Любляні у 1892, 1900, 1906 і 1913 рр.¹⁶⁹

Для русофілів економічні проблеми були значно менш важливими за ідейно-політичні й національні¹⁷⁰. У резолюціях Другого з'їзду мужів довіри РНП хоча й був економічний блок, вимоги і пропозиції щодо цієї сфери обмежувались або наріканнями на крайову владу, або ж загальними фразами без конкретних і деталізованих проєктів реформ на зразок пропонованих християнськими суспільниками¹⁷¹. До головних проблем русофіли справедливо відносили аграрну як найгострішу загалом у Галичині, а тим паче для українського селянства, яке проголошували основою і суспільства, і самої РНП¹⁷². Також озвучували проблеми доступу селян до лісів і пасовиськ¹⁷³, надмірних податків¹⁷⁴. Але заходи з втілення загальних лозунгів у практику були недостатніми. Спроби реорганізації русофілами своїх товариств, зокрема економічних, були половинчасті й непослідовні¹⁷⁵, для зміни загальної тенденції бракувало більш дієвих просвітницьких акцій для селян¹⁷⁶.

Економічні проблеми краю значною мірою усвідомлювали й польські консервативні середовища, хоча особливих здобутків у цій галузі за час свого управління Галичиною вони не мали. Наприкінці XIX ст. у середовищі «станьчиків» формується «Консервативний клуб» – доволі молода група так званих «неоконсерваторів» – професорів права й економіки Ягеллонського університету, до якої увійшли Владислав Леопольд Яворський, Антоній Гурський, Ян Гупка, Адам Кжижановіч. Не надто відрізняючись від старшого покоління краківських консерваторів щодо національних, ідейних і моральних засад, вони змістили акцент на економічну сферу. Відкидаючи радикалізм соціалістів та людовців і трактуючи консерватизм як «запобігання зіпсуттю цілого організму через загнивання однієї частини»¹⁷⁷, «неоконсерватори» закликали до добре продуманих і поступових перетворень насамперед в аграрній та адміністративній сферах¹⁷⁸. Їхні старання до втілення своєї програми, втім, не увінчались великими здобутками. Намагання провести

¹⁶⁸Bobić P. War and Faith. S. 11–12.

¹⁶⁹Ibid. P. 11.

¹⁷⁰Навіть озвучуючи скарги галицькій владі на економічне становище українців, русофільські діячі на перший план висували національні і політичні теми: Рѣчь посла Короля. *Галичанинъ*. 1907. Ч. 217. 28 вересня (11 жовтня).

¹⁷¹Вторый съѣздъ мужей довѣрія... С. 10–13.

¹⁷²Сущность, задачи и цѣли русско-народной партіи. *Галичанинъ*. 1907. Ч. 146. 3 (16) липня.

¹⁷³Там само.

¹⁷⁴Вторый съѣздъ мужей довѣрія... С. 10.

¹⁷⁵Реорганизация русско-народныхъ обществъ. *Галичанинъ*. 1907. Ч. 175. 5 (18) серпня.

¹⁷⁶Просвѣтительно-экономическая работа во Жолковщинѣ. *Галичанинъ*. 1909. Ч. 268. 29 листопада (12 грудня).

¹⁷⁷Walne zgromadzenie klubu konserwatywnego. *Czas*. 1897. Nr. 18. 24 stycznia.

¹⁷⁸Spectator. Stracony czas? *Ruch Społeczny*. Nr. 1. 1 stycznia; Jaworski W. L. Jak zacząć? *Ibid*. Nr. 4. 15 lutego.

адміністративну реформу, як і в попередні десятиліття, наткнулось на опір «подоляків», які не бажали з'єднання шляхетських дворів і сіл у спільні округи. Одним з головних виявів реформістських спроб «неоконсерваторів» став законопроект Я. Гупки про рентові оселі. Його метою, як твердили краків'яни, було запобігання подальшому обезземеленню й еміграції селян шляхом обмеження права на поділ селянських наділів. Таким способом мала витворитись верства заможніших середніх власників¹⁷⁹. Хоча цей проект сейм і прийняв у 1901 р., його початково розкритикували «подоляки»¹⁸⁰. А справжнє обурення закон викликав в українських депутатів, які у нормі, що дозволяла переселення до Галичини селян із західної частини краю, вбачали прагнення колонізації Східної Галичини. Тому проект Я. Гупки запам'ятався не так завдяки економічним складовим, як через викликану його прийняттям сецією українських депутатів, до яких приєдналися і помірковані християнські суспільники¹⁸¹.

Для східногалицьких консерваторів і в економічній, і в національній сферах найважливішим було збереження своєї земельної власності. Ці переживання особливо посилювались через зростання українського руху, його поступову радикалізацію. Страйки 1902 р. остаточно зруйнували уявлення шляхти про відсутність національної і соціальної конфронтації «польський маєток/українське село». І хоча «Gazeta Narodowa» переконувала, що жодних причин, навіть економічних, для страйків немає¹⁸², було очевидно, що це не так. У зв'язку із процесом банкрутства багатьох шляхетських помість і їхньої подальшої парцеляції розгорнулася боротьба за збереження цих земель у польських руках. Звіт з діяльності Парцеляційного банку, опублікований у квітні 1905 р., викликав паніку в «подоляків» – 72 відсотки розпарцельованої землі потрапило в руки українців¹⁸³. Висунуте внаслідок цього гасло «Утримати польську землю в польських руках» можна вважати одним із сигналів усвідомлення подільським середовищем національного характеру соціальних процесів у Галичині. Надважлива роль землі для свідомості «подоляків» пояснює їхню нехіль до вкладання коштів у розвиток промисловості (втім, не надто вкладали в неї і «станьчики»), слабкий розвиток якої пов'язували також з поганим урядування австрійців ще до автономної доби¹⁸⁴. Натомість детально обґрунтовували виняткову роль шляхтича-землероба для економічного і суспільного життя Галичини¹⁸⁵.

На противагу польським консерваторам Галичини, чеська аристократія була рушійною силою успішних аграрних перетворень у Богемії і Моравії, які автори дослідження «Die Habsburgermonarchie» назвали аграрною революцією і прикладом

¹⁷⁹Czas. 1900. Nr. 94. 10 kwiecnia (wyd. poranne).

¹⁸⁰Ibid.

¹⁸¹О. Барвінський від імені всіх українських послів зачитав у Сеймі спільну декларацію про покинення зали засідань.

¹⁸²Zarobek przy żniwach a strajky rolne. *Gazeta Narodowa*. 1902. Nr. 200. 8 sierpnia.

¹⁸³Kryczyński Br. Zamiast pozytku – szkoda. *Gazeta Narodowa*. 1905. Nr. 76. 2 kwietnia.

¹⁸⁴Uprzemyslowienie kraju. *Gazeta Narodowa*. 1901. Nr. 263. 22 wrzesnia.

¹⁸⁵Bieliński St. Większa własność w stosunku do dobrobytu kraju. *Ibid.* Nr. 235. 25 sierpnia; Nr. 237. 27 sierpnia; Nr. 238. 28 sierpnia; Nr. 239. 29 sierpnia; Nr. 243. 2 wrzesnia; Nr. 244. 3 wrzesnia; Nr. 245. 4 wrzesnia.

дворянського реформістського консерватизму¹⁸⁶. Водночас треба наголосити, що такі дії великих землевласників допомогли їм ціною деяких привілеїв зберегти вплив на суспільне життя¹⁸⁷. У старочеському середовищі, яке на межі століть перебувало у глибокій кризі внаслідок втрати провідної ролі в політичному житті, у досліджуваній період активно висував економічні постулати А. Браф. У своїй праці «Листи політичного еретика», яка була широкою програмою реформування ідейних засад Національної партії, Браф акцентував на потребі «економічного відродження», що мало забезпечити зростання і зміцнення сили чехів, замінити застарілі й абстрактні, на думку автора, ідейно-правові постулати і боротьбу навколо мовного питання¹⁸⁸. А. Браф сформулював ідею чеського «економічного націоналізму», суть якого полягала у вихованні духу підприємництва серед народу, розвитку великого капіталу і підтримці національного виробника для запобігання трудовій еміграції¹⁸⁹. Також він підіймав питання запровадження обов'язкового страхування робітників¹⁹⁰. Одночасно, цілком у дусі консервативного мислення в Цислейтанії, А. Браф вважав такі соціально-економічні реформи «неоціненним засобом морального виховання народу»¹⁹¹.

Роль Церкви і релігії

Релігія та віра у вищий моральний порядок, Божественне провидіння залишились неодмінними атрибутами консервативного світогляду навіть на початку секулярного ХХІ ст. Значно більшим був вплив релігії та церкви як консервативних інститутів на суспільство та політику в першій чверті ХХ ст. Серед засадничих основ консерватизму релігійність є чи не найважливішою, про що твердив Е. Берк: «релігія є основою громадянського суспільства і джерелом усього доброго і втішного. Свідомість ця [релігійна – Р. Л.] ...вивершила величну державну споруду, а ще й, мов обачний господар, оберігає цю споруду від руйнування та осквернення»¹⁹². Схоже як британський мислитель релігію трактували і серед консерваторів Цислейтанії, слов'янські консервативні середовища тут не були винятком. Водночас захист релігії та Церкви можна вважати виявом вкрай важливого аспекту консерватизму – прив'язаності й лояльності до інституцій, що довели власну цінність для суспільства упродовж віків.

Русофільське середовище протягом тривалого часу спиралось на вище і парафіяльне духовенство¹⁹³, тож не могло не приділяти великої уваги цьому питанню.

¹⁸⁶Die Habsburgermonarchie... S. 65.

¹⁸⁷Ibid.

¹⁸⁸Braf A. Listy politickeho kacire... S. 63.

¹⁸⁹Bráf A. Národohospodářské potřeby české... S. 174–175.

¹⁹⁰Bráf A. Almužna a mzda... S. 144.

¹⁹¹Ibid. S. 146.

¹⁹²Берк Е. Релігія і громадянське суспільство. *Консерватизм: Антологія*. Київ, 2008. С. 407–408.

¹⁹³Русофіли, значна частка яких була представниками або ж вихідцями із цього соціального стану і отожднювала себе з усією українською політикою в Галичині другої половини

На шпальтах газети «Галичанин», як і в публіцистичних русофільських виданнях, регулярними є згадки про заслуги церковної ієрархії і парафіяльного духовенства для історії Галичини¹⁹⁴. Тому це середовище цілком влаштувала і подальша вагома політична роль Греко-Католицької Церкви на початку ХХ ст.¹⁹⁵ Так, окреслена роль Церкви відповідала русофільській ідентичності і традиції. Втім, на початку ХХ ст. виникли й загострювалися розбіжності між «ідеальною схемою», продиктованою традицією, і реальною ситуацією, яка суперечила русофільській ідентичності. Ідеал творився з низки складових: виховання молоді відповідно до норм християнської моралі, базування на традиціях східного церковного обряду, активна праця парафіяльного духовенства. Русофіли прагнули долучати до навчального процесу священників, обґрунтовуючи це історичними заслугами духовенства у справах освіти¹⁹⁶. Складовою русофільського «ідеалу» була також переконаність у неодмінній потребі для парафіяльного духовенства брати участь у культурному і громадському житті краю. Священницька верства відіграла ключову роль як джерело формування інтелігенції протягом тривалого часу, і це було однією з причин гострих виступів русофілів проти ідеї запровадження celibату поміж греко-католицьким духовенством¹⁹⁷. У питанні участі парохів в економічному житті русофіли навіть відверто виступали в опозиції до розпоряджень папи Пія Х, який закликав духовенство не брати активної участі в роботі кредитних установ¹⁹⁸.

Протиріччя між традицією та ідентичністю виявилось у відсутності в авторів «Галичанина» чіткого розуміння ролі в політичних питаннях духовенства загалом і греко-католицьких парохів зокрема. Акцентуючи на ключовій ролі Церкви в житті суспільства, русофіли виступали проти «партійності» кліру. «Партійністю» вважали дії духовенства в межах модерної української національної ідентичності. На початку ХХ ст. Греко-Католицька Церква в Галичині, наслідуючи Католицьку Церкву на польських землях, перетворювалася в чітко виражену національну структуру. Конфлікт між традиційним уявленням про важливу роль Церкви в суспільно-політичному і культурному житті, з одного боку, та несумісністю русофільської ідентичності з курсом, яким рухалася ГКЦ, з іншого, породжував дисонанси в заявах русофілів¹⁹⁹.

ХІХ ст., хоч і визнавала подекуди помилки церковного проводу: Мончаловській О. Литературное и политическое украинофильство. Львів, 1898. С. 69.

¹⁹⁴Мончаловській О. Литературное и политическое украинофильство. С. 69; О русской церкви и ея духовенстве. *Галичанинъ*, 1903. Ч. 171. 31 липня (13 серпня).

¹⁹⁵Там само; «Русская церковь и русская народность – то двое и одно; возьмите одно, а не будете другого. Русская церковь – то не лишь знамя вѣры, но и крѣпость и забороло русской народности»: Постройка церквей и Общество им. св. Петра. *Галичанинъ*. 1903. Ч. 39. 18 лютого (3 березня).

¹⁹⁶Николаевич. Школа а религія. *Галичанинъ*. 1905. Ч. 33. 11 (24) лютого.

¹⁹⁷Безбрачіе духовенства. *Галичанинъ*. 1903. Ч. 37. 15 (28) лютого; Николаевич. Самооплевание. *Там само*. 1904. Ч. 267. 26 листопада (9 грудня).

¹⁹⁸Объ участіи духовенства въ кредитнихъ обществахъ. *Галичанинъ*. 1910. Ч. 287. 23 грудня (5 січня).

¹⁹⁹Ілюстрацією може слугувати ситуація з «доповнювальними» виборами до Галицького сейму в 1904 р. на Бродівщині, де проти лідера християнсько-суспільного руху

Звичним для них стало відстоювання важливості ролі Церкви лише в тих випадках, коли це сприяло «русько-народной» партії. В інших ситуаціях духовенство звинувачували в «партійності»²⁰⁰.

Бачення християнськими суспільниками ролі й місця Церкви у житті українського суспільства подекуди збігалось з русофільськими візіями: їх цікавили одні й ті самі питання традиції, виховання молоді, етики й моралі, ролі парафіяльного духовенства, взаємодії з ієрархами ГКЦ. Проте концепції християнських суспільників ґрунтувалися на західній традиції, зокрема церковно-релігійній. Видавці часопису «Руслан» доводили західну природу греко-католицького обряду²⁰¹. Водночас редакція гостро критикувала заходи європейських урядів, спрямовані на обмеження впливу Церкви. Найчастіше у фокусі опинялась Франція, де на початку ХХ ст. було прийнято одразу декілька законодавчих актів, які обмежували роль кліру²⁰². Християнські суспільники акцентували увагу на заслугах греко-католицького духовенства в історії українського національного руху в Галичині. Вони прагнули опори на християнську традицію в «народній праці»²⁰³, заперечували трактування релігії як приватної справи кожної людини²⁰⁴. Поширення цієї ідеї приписували модерним ідеологіям. Також представники цього середовища проголошували необхідність «християнізації» системи освіти, насамперед шкільної. Право Церкви на таку роль в освіті обґрунтовували історичною традицією²⁰⁵. Нею ж пояснювали потребу активізації душпастирської та громадської-просвітницької діяльності парафіяльного духовенства. Наголошували на близькості греко-католицького духовенства та селянства. Парохи мали бути зразком не тільки моральності, а й прикладом ефективного господарювання²⁰⁶.

Очевидною є і важлива роль Церкви та релігії для словенського католицького консервативного руху, доказом є персональний склад словенської фракції у

О. Барвінського русофіли висунули кандидатом о. Теодозія Еффиновича. Під час візиту упродовж виборчої кампанії до округу митрополита Андрея Шептицького видавці «Галичанина» сподівалися, що чутки про підтримку владикою О. Барвінського неправдиві, оскільки такі дії йшли би «врозріз бажання громади» бачити депутатом русофільського кандидата. Отож втручання очільника Церкви подано як недоцільне і таке, що може викликати обурення і падіння авторитету кліру, а водночас до політичного представництва просувається кандидатура священника: Посольській виборь Барвінського і митрополить. *Галичанинь*. 1904. Ч. 81. 13 (26) квітня.

²⁰⁰ Наприклад, слова на адресу Перемиського єпископського ординаріату щодо ситуації навколо гімназії в Перемишлі: «Странно, до чого можуть довести політичеські ошибки людей, которымъ слѣдовало-бы не мѣшатись въ партійныи борьбы и быти исключительно лишь священниками»: Атеизмъ въ гимназії. *Галичанинь*. 1903. Ч. 70. 27 березня (9 квітня).

²⁰¹ Блуд карає блудячих. *Руслан*. 1903. Ч. 58. 12 (25) березня.

²⁰² Задачі рускої інтелігенції а передовсім духовенства. *Руслан*. 1907. Ч. 183. 15 (28) серпня; Внутрішня сила французских католиків. *Там само*. Ч. 188. 22 серпня (4 вересня).

²⁰³ З Різдом Христовим! *Руслан*. 1897. Число на показ.

²⁰⁴ Релігія не є річю приватною. *Там само*. Ч. 61. 15 (27) березня.

²⁰⁵ Школа, церква і держава. *Там само*. Ч. 92. 25 квітня (7 травня).

²⁰⁶ Наші наміри. *Там само*. Ч. 6. 9 (21) січня; Ч. 16. 21 січня (2 лютого).

державній раді каденції 1897–1900 рр., де 6 із 15 депутатів були священниками²⁰⁷. Це свідчило не лише про активну участь духовенства в політичних і суспільних процесах, а й про те, що світські словенські діячі змогли заручитись його широкою підтримкою. І навпаки – українські християнські суспільники так і не змогли залучити до своїх лав значну кількість парафіяльних священників. Головною причиною цього можна вважати непопулярність компромісної тактики О. Барвінського, що не викликала симпатій навіть у духовенства²⁰⁸.

Уявлення про роль католицизму в житті польського суспільства були сферою, де, ймовірно, існувало найменше розбіжностей між «станьчыками» і «подоляками». Важливість релігії для консерваторів і загалом для польської національної ідентичності найкрасномовніше відображає передовиця часопису «Czas»: «Усе, що в нас є... носить на собі слід католицький. На тлі католицизму розвинулась наша думка, з того коріння виросло прекрасне наше слово і його поступ. З того дерева розквітло наше натхнення. Усі вони без винятку плинуть з джерел католицьких... Це засвідчує науковий досвід, так твердить історія неупереджена, що рахується з тією правдою, що народ не є витвором людської свободи, але результатом великих діянь законів, яких людям не змінити»²⁰⁹. Наявність світської політичної еліти, на відміну від українців чи словенців, призвела до меншої політичної активності польського духовенства, хоча як національна інституція повністю усунути від політики воно не могло.

Дуже часто активними політичними фігурами ставали вищі церковні ієрархи, підтримку яких бажано було б мати усім консервативним середовищам з огляду на їхній світогляд і прагнення. Попри теоретичну схожість інтересів та оцінок, взаємовідносини між єпископатом і світськими консерваторами не завжди були дружніми. Незважаючи на спільне бачення ролі Церкви, глибокі розбіжності щодо українського питання, що розкололи краківських і подільських консерваторів, виявились і в боротьбі за прихильність польських єпископів. Перемогу тут святкували «подоляки», яким, спільно з ендеками, вдалось переконати єпископат саботувати весною 1913 р. проєкт виборчої реформи до Галицького сейму, підготовлений намісником Бобжинським²¹⁰.

Запеклу боротьбу за прихильність греко-католицького єпископату вели й русофіли з українськими християнськими суспільниками. Наприкінці 1890-х рр. ситуація

²⁰⁷ Інститут літератури НАН України. Відділ рукописних фондів і текстології (далі – ІЛ ВР). Ф. 135. Од. зб. 34. Арк. 703.

²⁰⁸ Про ставлення парафіяльного духовенства до «угодової» політики див. напр.: Ф. Тарнавський о. Спогади. Торонто: Добра книжка, 1981. С. 135, 147.

²⁰⁹ *Czas*. 1902. Nr. 295. 24 grudnia.

²¹⁰ Спочатку єпископи під різними приводами повідомили, що не візьмуть участі у голошуванні, згодом же відкрито виступили на сторінках «*Gazeta Narodowa*» проти реформи як такої, що може «своїм сепаратизмом принести шкоду спільному співжиттю обох [українського і польського – *Р. Л.*] народів: *Lazuga W. Ostatni stańczyk... S. 144–145*. Наприкінці 1913 р. М. Бобжинський писав архієпископу львівському Ю. Більчевському, що такі дії єпископів завдали шкоди, співмірної якій мало було у польській історії: Лист Міхала Бобжинського до Юзефа Більчевського, 30 жовтня 1913 (чернетка). *Biblioteka Jagiellońska. Oddział rękopisów*. Teki M. Bobrzyńskiego. Sygn. 8097 III. K. 314–315.

сприяла останнім, оскільки їх відкрито підтримував митрополит Сильвестр Сембратович²¹¹. Номінування митрополитом на початку 1899 р. Юліана Куїловського обіцяло вигоди вже русофілам, втім, час його перебування на цьому посту виявився дуже коротким. Натомість новий митрополит Андрей Шептицький, попри надії, що покладали на нього і русофіли²¹², і група О. Барвінського²¹³, обрав прагматичний шлях співпраці з найбільшою українською партією – націонал-демократичною, адже лише такий крок міг зберегти вплив Церкви на суспільство²¹⁴. Таке рішення митрополита Андрея не змогла переважити прихильність до християнських суспільників і особисто до О. Барвінського перемиського і станіславівського єпископів – Константина Чеховича і Григорія Хомишина відповідно²¹⁵. Зате вони стали улюбленими мішенями для нападок русофільської преси, особливо станіславівський владика, який, будучи лідером «західників» у Греко-Католицькій Церкві, не толерував русофілів²¹⁶.

Якщо в українському суспільстві Галичини за прихильність єпископату боролись два консервативні середовища, то у словенських землях ситуація виглядала парадоксальніше – тут таку мету ставили собі не лише консервативні клерикали зі Словенської народної партії, а й подекуди ліберальні середовища, що було дуже незвично²¹⁷. Єпископ Єгліч у своєму щоденнику згадував, що після свого номінування в Люблянні він отримав пораду від єпископа Загреба Йосипа Штроссмаєра – найпомітнішої постаті церковного життя серед південних слов'ян – співпрацювати саме з лібералами. Втім, люблянський владика все ж зав'язав дружні відносини з І. Шустершічем, попри вже згадані відмінності поглядів на виборчу реформу²¹⁸.

Приклади співпраці

Функціонуючи в єдиній політичній і соціокультурній системі Цислейтанії і спираючись на спільні консервативні засади, слов'янські середовища консервативного спрямування доволі активно взаємодіяли між собою. У випадку із вже проаналізованим польсько-русофільським союзом 1908 р. ця співпраця не лише призвела до згубних наслідків, а й з обох боків була неприродною з погляду їхніх засадничих ідей та принципів. Окреслене співробітництво з поляками було для

²¹¹ Нове руске товариство політичне у Львові. *Правда*. 1896. Ч. 41. 11 (23) жовтня.

²¹² Благословень грядый. *Галичанинь*. 1900. Ч. 252. 7 (20) листопада.

²¹³ 1700–1900. *Руслан*. 1900. Ч. 222. 1 (14) жовтня.

²¹⁴ Расевич В. Митрополит Андрей (Шептицький) і проблема національно-політичної консолідації українців (1900–1918 роки). *Ковчег. Науковий збірник з церковної історії*. Львів, 2000. Ч. 2. С. 212–223.

²¹⁵ Детальніше про тісні взаємовідносини О. Барвінського з перемиським і станіславівським владиками див.: Лехнюк Р. «Лише під проводом нашого ВПр. Єпископату»...

²¹⁶ Єпископъ одной партіи. *Галичанинь*. 1907. Ч. 58. 14 (27) березня; Походь Станиславовского владыки противь русской печати. *Там само*. 1910. Ч. 270. 1 (14) грудня.

²¹⁷ Детальніше про складні взаємовідносини між словенськими лібералами і Церквою, що коливались між приязню і конфліктом див.: Bergant Zv. *Vloga katolištva in Cerkve pri slovenskih liberalcih (1890–1918)*. *Prispevki za novejšo zgodovino*. Letnik XXXIX. Številka 2. Ljubljana, 1999. S. 51–64.

²¹⁸ Grdina I. *Nekronani vojvoda kranjski – dr. Ivan Sušteršič*... S. 376–378.

русофілів радше винятком із правил, оскільки інші приклади їхньої співпраці з консервативними рухами в австрійській частині монархії відшукати складно. Вони, особливо молодше покоління, більше орієнтувались на консервативних російських слов'янофілів й ідеї неославізму. Найактивнішим прибічником цього напрямку серед русофілів став Дмитро Марков²¹⁹, його однодумцями були не консерватори, а чеський націоналіст Вацлав Клофач, чия партія дотримувалась виразно антикатолицьких засад, і словенський ліберал Іван Грібар²²⁰.

Прикладом співпраці слов'янських консервативних середовищ Цислейтанії була фракція Слов'янський християнсько-національний союз (СХНС), що існувала в Державній раді каденції 1897–1900 рр. До неї увійшло 34 послі: шість українських депутатів з Галичини, що визнавали програму КРНС, на чолі з О. Барвінським, один буковинський українець, 15 словенських, 11 хорватських політиків і один чех²²¹. Так на практиці втілювались ідейні спільності українського і словенського християнсько-суспільних (або ж соціальних) рухів²²², а також розпочалась персональна співпраця О. Барвінського з І. Шустершічем, які були двома із трьох співголів клубу (третім був хорват К. Булят). Потрібно акцентувати, що, на відміну від неослов'янських ідей русофілів, співзасновники СХНС на установчих засіданнях дуже чітко зазначили, що така співпраця не ґрунтується на «слов'янській спільності», а має на меті лише спільними зусиллями відстоювати національні інтереси кожного з окремих [курсив мій – Р. Л.] народів²²³.

Програма СХНС так окреслювала його завдання: «Змагати до уладження публичного життя в релігійнім, культурнім, соціальнім і економічним взгляді на позитивно-християнській основі і буде встоювати з всякою рішучістю за безусловно рівноправністю славянських народів на основі національних прав і християнської справедливості, як і за повну свободу Церкви»²²⁴. На практиці це втілювалось у постійній боротьбі за впровадження реальної, а не теоретичної національної рівноправності в Цислейтанії. Перспективи цієї боротьби були примарними не з вини членів СХНС. В останні роки XIX ст. через мовні розпорядження президента міністрів Казімежа Бадені для Богемії і Моравії, які фактично зрівнювали у правах чеську мову з німецькою в державних установах, різко загострився чесько-німецький національний антагонізм, який не лише

²¹⁹ Про погляди Д. Маркова найкраще свідчить його збірник статей «Письма публициста»: Марков Д. Письма публициста...

²²⁰ Мацевко І. Слов'янська ідея в інтерпретації та політичній діяльності Дмитра Маркова. *Наукові зошити історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка*: зб. наук. праць. Львів, 2000. Вип. 3. С. 99–100.

²²¹ ІЛ ВР. Ф. 135. Од.зб. 34. Арк. 703.

²²² О. Барвінський писав у своїх спогадах, що поштовхом до співпраці були успіхи, яких досягли словенці і хорвати, входячи за попередньої каденції Державної ради до консервативного клубу Карла Гогенварта. Для О. Барвінського це було ще одним підтвердженням хибності опозиційної тактики і потреби «реальної політики»: ІЛ ВР. Ф. 135. Од.зб. 34. Арк. 701–702.

²²³ ЦДІАЛ України. Ф. 818. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 68.

²²⁴ З Ради державної. *Народна Часопись*. 1897. Ч. 68. 25 березня (6 квітня).

паралізував роботу парламенту, а й спричинив зміну одразу декількох урядових кабінетів. Це було виявом посилення негативних тенденцій у національних відносинах в усій Цислейтанії. Хоча українські християнські суспільники і їхні партнери по фракції насамперед у загальнодержавних нещастях звинувачували німецьких націоналістів і всі відтінки соціалістів, критичні стріли вони випускали й на адресу партнерів по парламентській коаліції – поляків та чехів. Наприклад, лідеру старочехів Ф. Рігеру «Руслан» докоряв політикою Національної партії в «еру Тааффе» (обіймання посади президента міністрів графом Едуардом Тааффе у 1879–1893 рр.), коли чеський політик лише на словах відстоював рівність усіх слов'янських народів Цислейтанії, тоді як відмовляв українським послав у допомозі²²⁵. Логічним завершенням бурхливої каденції 1897–1900 рр. став розпуск парламенту, а отже, невдача змагань СХНС.

За наступної парламентської каденції 1901–1906 рр. група поміркованих українських депутатів увійшла до фракції «Слов'янський центр», що продовжувала вести політику СХНС. О. Барвінський від імені своїх однопартійців відмовився увійти до складу Русько-українського клубу на чолі з Ю. Романчуком, оскільки вважав, що кориснішим для національної справи є перебування у Слов'янському центрі завдяки можливості зібрати кількість підписів, необхідну для внесення інтерпеляцій чи доступу до парламентських комісій²²⁶. Втім, перспективи слов'янської християнсько-суспільної фракції виглядали ще гірше, ніж за попередньої каденції. Національні протиріччя у Цислейтанії і загалом в державі лише посилювались разом із зростанням впливів націоналізму й соціалізму. Водночас сама фракція ослабла – українських депутатів було лише четверо, а словенці цього разу не були монолітними²²⁷.

Перша світова війна і занепад консерватизму

Перша світова війна знищила як Габсбурзьку монархію, так і світ її традицій та цінностей, звичних для консервативного світогляду. Хоча кожне з досліджуваних середовищ мало плани побудови власної державності (переважно під скіпетром Габсбургів) і передбачало великі зміни, які несли війна²²⁸, все ж ніхто з них не міг уявити, наскільки фундаментально різнитиметься світ після 1918 р. порівняно зі звичним.

²²⁵ Др Рігер а Русини. *Руслан*. 1897. Ч. 136. 18 (30) червня.

²²⁶ ЦДІАЛ України. Ф. 818. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 75–77.

²²⁷ Протягом каденції Державної ради 1901–1906 рр. словенці почергово розколювались на дві окремі фракції і об'єднувались: Melik V. Slovenci v Državnem zboru 1893–1904... S. 63–64.

²²⁸ О. Барвінський писав: «Під впливом воєнних подій і далекосяглих наслідків, які они будуть мати на междержавні і межинародні відносини, повсюди проявляє ся змаганя до зєдинєня народних сил, до усунєня всего, що розєднує, а видвигнєня того, що єднеє і скріпляє. Слїджу пильно за тими проявами і бачу, що у всїх народів усї політичні уми переймають ся тими змаганями, щоби кождий нарід в часї перестрою Европи, за котрим піде також без сумніву перестрій внутрішнього політ. житя також в австр. і угорських краях, станув одностайно і одноцільно і здобув собі належний голос і силу при такім перестрою.» Лист О. Барвінського до Ю. Романчука, 12 січня 1915 р. (чернетка). *ЛННБ України ім. В. Стефаника. Відділ рукописів*. Ф. 11. Спр. 5386 / п. 333. Арк. 1

Найяскравіше це можна прослідкувати на прикладі долі лідерів консервативних середовищ у цей період. О. Барвінський із вибухом війни хотів разом із ХСС взяти участь у роботі Головної української ради (ГУР) – спільної репрезентації українських сил Галичини – і звертався з відповідною пропозицією до її голови Костя Левицького²²⁹. Втім, християнським суспільникам відмовили з огляду на їхню начебто повну непопулярність у суспільстві²³⁰, хоча соціал-демократична партія, яка також не мала широкої популярності, брала в організації активну участь²³¹. Багаторічний лідер націонал-демократів Юліан Романчук писав О. Барвінському, що не проти його прийняття до ГУР, але цьому противляться інші члени націонал-демократичної партії²³². Натомість звучала пропозиція розформувати ХСС і приєднатись до націонал-демократів як праве крило²³³. У відповідь лідер християнських суспільників досить обгрунтовано звинуватив найбільшу українську партію в суперечності з декларованими нею демократичними засадами, у «централістичних і верховладних понуках»²³⁴. Попри обставини, до яких додавались і проблеми зі здоров'ям²³⁵, О. Барвінський намагався провадити активну політичну діяльність – брав участь у роботі Конституційної комісії²³⁶, застосовував давні особисті контакти²³⁷, захищав українські інтереси в Палаті панів, куди був іменований цісарем Карлом І у 1917 р.²³⁸. Втім, його вплив на українську справу незмінно зменшувався, а водночас посилювалось відчуття близької катастрофи імперії²³⁹. Навіть після краху Австро-Угорщини О. Барвінський намагався відродити ХСС. Він уклав програму партії під назвою «Програма християнських українських народовців»²⁴⁰, також існує чернетка його листа до митрополита Андрея Шептицького з проханням подбати про апостольське

²²⁹ Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918. Частина друга. Львів: Друкарня оо. Василян у Жовкві, 1929. С. 493–494.

²³⁰ Там само. Частина перша. Львів, 1928. С. 13.

²³¹ Лідер соціал-демократів М. Ганкевич був заступником голови ГУР.

²³² Лист Ю. Романчука до О. Барвінського, 28 грудня 1914 р. *ЛННБ України ім. В. Стефаніка. Відділ рукописів*. Ф. 11. Спр. 2242 / п. 137. Арк. 45.

²³³ Там само. Арк. 45зв.

²³⁴ Лист О. Барвінського до Ю. Романчука, 12 січня 1915 р. (чернетка). *Там само*. Спр. 5386 / п. 333. Арк. 2–3.

²³⁵ Перші дні війни О. Барвінський зустрів у санаторії в німецькому містечку Шьонау, туди ж він був змушений на декілька тижнів повернутись у середині 1916 р.: Лист О. Барвінського до В. Барвінського, 22 липня 1916. *ЛННБ України ім. В. Стефаніка. Відділ рукописів*. Ф. 11. Спр. 136 / п. 21. Арк. 4–5; Лист О. Барвінського до В. Барвінського, 3 серпня 1916. *Там само*. Арк. 8.

²³⁶ Лист О. Барвінського до Б. Барвінського, 17 липня 1917. *Там само*. Спр. 133 / п. 20. Арк. 22.

²³⁷ Лист О. Барвінського до Б. Барвінського, 30 липня 1918. *Там само*. Арк. 32–32зв.

²³⁸ Там само.

²³⁹ Лист О. Барвінського до Б. Барвінського, 25 липня 1918. *Там само*. Арк. 31.

²⁴⁰ «Програма християнських українських народовців» – проєкт, 1923. *Там само*. Спр. 4371 / п. 287. 10 арк.

благословення для організації²⁴¹. Але остаточне приєднання Східної Галичини до Польщі у 1923 р., звична неприязнь націонал-демократів²⁴² і подальша радикалізація українського суспільства остаточно завершила політичну кар'єру О. Барвінського.

Схожою була доля І. Шустершіча. Головною метою його політики напередодні і під час Першої світової війни був тріалістичний проєкт. Навесні 1917 р. Шустершіч подав цісарю Карлу I меморіал, у якому обґрунтовував необхідність такого реформування держави, стверджуючи, окрім всього, що південнослов'янська проблема є найважливішою серед національних питань у монархії, що словенці і хорвати своєю вірністю династії заслуговують на такий крок і що це піде лише на користь державі²⁴³. Але на перешкоді планів Шустершіча стояла не тільки війна і зовнішні обставини, а й власна партія, де ще з передвоєнних років наростала опозиція до його «тиранічного», на думку опонентів, стилю управління. 1912 р. очільником словенської репрезентації у Державній раді замість Шустершіча обрали Антона Корошеца, апогеєм чварів став формальний розпуск Шустершічем власної партії 22 листопада 1917 р.²⁴⁴ Навіть в останні дні Австро-Угорщини – восени 1918 р. – він висунув ідею перетворення Австро-Угорщини на союз рівноправних національних утворень²⁴⁵. Як і Барвінський, Шустершіч намагався реанімувати політичну діяльність після війни, але за цілком нових обставин заснована ним Національна народна партія на виборах до парламенту Королівства сербів, хорватів і словенців у березні 1923 р. здобула лише 0,49 відсотка голосів²⁴⁶. Це було кінцем політичної діяльності «останнього словенського австрофіла»²⁴⁷.

Найпоказовішою для ілюстрації занепаду консерватизму внаслідок війни можна вважати долю польських середовищ. Лідером «станьчиків» у 1914–1918 рр. залишався М. Бобжинський, а серед подоляків найбільше виділялась постать Т. Ценського. Вони йшли різними дорогами. Бобжинський залишався до кінця вірним традиційній орієнтації краківських консерваторів на Австрію і всі надії покладав на так званий «австро-польський» варіант відновлення Польщі, який передбачав приєднання до Галичини підросійського Королівства Польського під владою Габсбурзької династії²⁴⁸. Ценський, своєю чергою, ще від часів передвоєнного зближення з ендеками не мав великих симпатій до такого варіанта розвитку подій. Внаслідок підозр у проросійських симпатіях, що були посилені важливою роллю Ценського в провалі проєкту Східного легіону (польського національного військового підрозділу, що мав бути частиною австро-угорської армії), його

²⁴¹ Лист до О. Барвінського до Андрея Шептицького в справі відновлення діяльності «Українського християнсько-народного сторонництва», 1923. *Там само*. Спр. 4416. 1 арк.

²⁴² Там само. Спр. 4371 / п. 287. Арк. 5.

²⁴³ Rahten A. Zadnji slovenski avstrijakant... S. 201.

²⁴⁴ Ibid. S. 200.

²⁴⁵ Ibid. S. 205.

²⁴⁶ Kranjec S. Šušteršič, Ivan. *Slovenska biografija*. URL: <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi678766/>

²⁴⁷ Rahten A. Zadnji slovenski avstrijakant... S. 207.

²⁴⁸ Łazuga W. Ostatni Stańczyk... S. 151.

тимчасово інтернували²⁴⁹. Остаточним ударом по Бобжинському і «станьчиках» стала резолюція спільної наради польських сеймових і парламентських депутатів 28 травня 1917 р., де чітко декларувався намір створення об'єднаної і незалежної Польщі з доступом до моря²⁵⁰.

Втім, попри такий різний підхід до відновлення польської державності, повоєнні долі Бобжинського і Ценського були значною мірою схожі. Вони обидва фактично стали людьми минулої епохи, чиї погляди й уявлення про політику не годилися для реалій відновленої Польщі. Бобжинський сам усвідомив нову реальність, відійшовши від будь-якої політичної діяльності і присвятивши себе науковій праці²⁵¹. Натомість Ценського успішно обрали сенатором II Речі Посполитої і він зміг переконатись у цілковитій невідповідності досвіду передвоєнної галицької політики до вимог нової доби²⁵².

Роль консервативних середовищ в українському національному русі часто недооцінюють, незалежно чи йдеться про австрійську Галичину, чи про Наддніпрянщину. В обох випадках таке ставлення є хибним. Аналіз русофілів і українського християнсько-суспільного руху в контексті консервативних рухів інших слов'янських народів Цислейтанії і загальних теоретичних засад консерватизму засвідчує, що вони були важливою частиною інтелектуального та політичного простору Габсбурзької монархії.

Порівняння українського, польського, чеського і словенського консервативних середовищ спонукає до декількох висновків. Усі ці рухи цілком вписуються в наявні типології консерватизму в Австро-Угорщині, хоча й можуть бути зараховані до різних категорій. За типологією Епштайна, український і словенський християнсько-суспільний рухи, «станьчики» і частково чеські середовища можуть бути віднесені до реформістської категорії, тоді як русофіли і «подоляки» радше мають характер тих, хто прагнув зберегти статус-кво. Якщо ж узяти до уваги типологію авторів «Die Habsburgermonarchie», то східногалицька шляхта і русофіли були носіями романтичного, чехи і краківські консерватори – прагматичного, а словенці й група О. Барвінського – католицького консерватизму. Але важливо розуміти, що ці, як і будь-які інші поділи, не є безапеляційними, адже в кожного середовища виявлялися характерні риси різних видів консерватизму. Наприклад, романтизм, що є важливою частиною формування уявлень про традицію, певною мірою притаманний усім консерваторам незалежно від часових та просторових умов і в XIX, і на початку XX ст.

У всіх досліджуваних середовищах можна зафіксувати наявність «класичного» набору консервативних принципів. Втім, це абсолютно не означало ідентичності в уявленнях про традицію, культуру і політику. Найкращим прикладом безальтернативного антагонізму, ще й всередині одного народу, є русофіли та українські християнські суспільники, яких спільні консервативні засади провадили у діаметрально відмінних напрямках як у національних, так і в культурних питаннях. Важливою

²⁴⁹ Wątor A. Ziemiańin-polityk Tadeusz Cieński... S. 85–90.

²⁵⁰ Ibid. S. 94.

²⁵¹ Łazuga W. Ostatni Stańczyk... S. 183–224.

²⁵² Wątor A. Ziemiańin-polityk Tadeusz Cieński... S. 112–113.

різницею було соціальне походження ядра кожного з консервативних середовищ, оскільки воно багато в чому диктувало суттєві розбіжності щодо політичних і соціально-економічних питань. У зв'язку з вимушеною опорою на селянство й духовенство українські і словенські консерватори приділяли велику увагу необхідності соціально-економічних перетворень, хоча не завжди, як, наприклад, русофіли, могли запропонувати чітку програму змін. З тих самих мотивів ці три середовища були активними прихильниками запровадження в державі загального виборчого права. Натомість польські й чеські аристократи-землевласники негативно сприймали ідею такої реформи з огляду на виправдані побоювання щодо готовності суспільства до такого кроку і небажання втратити вирішальний вплив у суспільстві.

Попри відмінності в соціальному складі і поглядах на розвиток держави, усі досліджувані середовища поєднує спільна глибока криза, пов'язана з поступовим занепадом Австро-Угорщини, наростанням масовості політичних процесів, поширенні і зміцненні радикального націоналізму й соціалізму, поступовою секуляризацією. Ця криза мала різні вияви. Для русофілів вона стала крахом їхньої ідентичності, заснованої на домодерних основах, а для «подоляків» означала руйнацію звичного світу. Прагматизм і поміркованість українських християнських суспільників і «станьчиків» також не могли конкурувати з радикальними гаслами, що обіцяли прості вирішення складних проблем й апелювали до емоцій, а не розуму. Найтриваліше вдавалось опиратись цим тенденціям Словенській народній партії, яка в Королівстві сербів, хорватів і словенців функціонувала досить успішно, але також зазнала радикальних впливів і зрештою втратила консервативний характер.

Важливим наслідком співіснування цих середовищ була їхня взаємодія. До її прямих виявів можна віднести співпрацю на зразок передвиборчої польсько-русофільської у 1908 р. чи українсько-словенсько-хорватської у Державній раді. У цій ситуації не були важливими безпосередні плоди союзів (з різних причин сумнівні), бо регулярні контакти (і не лише в межах формальної співпраці) сприяли інтелектуальним запозиченням. Найкращим зразком останнього можна вважати очевидний вплив на О. Барвінського і його однодумців політичної філософії краківських консерваторів, чий приклад успішного застосування раціонального підходу до розвитку народу багато в чому сприяв формуванню прагматичної політичної лінії українських християнських суспільників.

Усі досліджувані рухи були витвором політичного, соціального і культурного клімату Габсбурзької монархії. Тому її крах внаслідок Першої світової війни став і кінцем консерватизму, який у всіх новопосталих на руїнах імперії державах не відігравав важливої ролі. Причин цього можна озвучити чимало, але найважливішою з них є непристосованість консервативного способу мислення й уявлення про політику до нових обставин. Тут варто навести слова М. Круля, сказані на адресу «станьчиків», але вони можуть стосуватись долі не тільки польських консервативних середовищ: «Не хотіли кричати, не мали гострих засобів газетної боротьби, не гналися за популярністю. Була у цьому, безсумнівно, височина людей не здатних до толерування низького рівня партійного політичного життя, але була це також нездатність до політичної практики у змінених суспільних умовах»²⁵³.

²⁵³ Stańczycy. Antologia myśli społecznej... S. 9.

Попри чимало відмінностей, усі слов'янські консервативні середовища Цислейтанії були невід'ємною складовою розвитку консерватизму загалом у Габсбурзькій державі і творили окремий різновид консерватизму, який можна назвати єдністю в різноманітті. Це звучить і парадоксально, і досить логічно, водночас символічно, зважаючи на саму природу консерватизму, чия внутрішня різнобарвність так суттєво різнить його від будь-якої іншої філософсько-політичної системи.

REFERENCES

- «Czas» o Radzie Narodowej. (1911, Lipiec 14). *Gazeta Narodowa*, 159 [in Polish].
- «Ruska Hromada». Politychne tovarystvo u Lvovi. (1901, Cherven 15 (28)). *Ruslan*, 134 [in Ukrainian].
- 1700–1900. (1900, Zhovten 1 (14)). *Ruslan*, 222 [in Ukrainian].
- Antoshevskiy, T. (1997). *Do istorii khrystyiansko-suspilnoho rukhu v Halychyni (90-i rr. XIX st. – 1914 r.)*. Lviv [in Ukrainian].
- Arkusha, O. (1999). Polski politychni seredovyshcha Lvova ta Krakova na zlami XIX–XX stolit: sproba porivniannia. *Lviv: misto – suspilstvo – kultura: zb. nauk. prats.* 362–377 [in Ukrainian].
- Arkusha, O. (2000). Mikhal Bobzhynskiy ta ukrainske pytannia v Halychyni. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii istorychna*, 35–36, 168–206 [in Ukrainian].
- Arkusha, O. (2004). Ukrainskiy khrystyiansko-suspilnyi rukh u Halychyni na pochatku XX stolittia: politychne tovarystvo «Ruska hromada». *Shliakhmy istorii. Naukovy zbirnyk istorychnoho fakultetu LNU im. Ivana Franka na poshanu profesora Kostiantyna Kondratiuka*, 63–99 [in Ukrainian].
- Arkusha, O. (2008). Krakivskiy konservatyzm ta problema ukrainsko-polskykh vzaiemyn u Halychyni na pochatku XX stolittia. *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka*, CCLVI, 282–315 [in Ukrainian].
- Arkusha, O. (2010). Andzhei Pototskyi: biohrafia polityka na tli ukrainsko-polskykh vidnosyn. Chastyna druha: halytskyi namisnyk. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii istorychna*, 45, 244 [in Ukrainian].
- Arkusha, O., & Mudryi, M. (1999). Rusofilstvo v Halychyni v seredyni XIX – na pochatku XX st.: heneza, etapy rozvytku, svitohliad. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii istorychna*, 34, 231–268 [in Ukrainian].
- Arkusza, O., & Mudryj, M. (2012). XIX-wieczna arystokracja polska w Galicji Wschodniej wobec ruskich (ukraińskich) aspiracji narodowych. *Krakowske Pismo Kresowe*, 4, 145–171 [in Polish].
- Ateizm v hymnazii. (1903, Berezen 27 (Kviten 9)). *Halychanyn*, 70 [in Ukrainian].
- Bagehot, W. (1915). Intellectual conservatism. In *The Works and Life of Walter Bagehot* (Vol. 9; pp. 254–258). London: Longmans, Green, and Co. [in English].
- Barsukov, N. (2015). *Cheshskiy polytycheskyi konservatyzm v kontse XIX – nachale XX vv.* [Czech political conservatism in the late 19th – early 20th centuries]. (Candidate's thesis). Moscow [in Russian].
- Barvynskiy, O. (1905, Veresen 13; 14; 16; 17; 18). Proiekt viddovzhenia selianskoi posilosty zemelnoi. *Ruslan*, 205; 206; 207; 208; 209 [in Ukrainian].

- Bergant, Zv. (1999). Vloga katolištva in Cerkve pri slovenskih liberalcih (1890–1918). *Prispevki za novejšo zgodovino*, XXXIX (2), 51–64 [in Slovenian].
- Berim sia spilno do ekonomichnoi roboty! (1899, Berezen 9 (21)). *Ruslan*, 54 [in Ukrainian].
- Berk, E. (2008). Relihiia i hromadianske suspilstvo. In *Konservatyzm: Antolohiia* (pp. 407–408). Kyiv [in Ukrainian].
- Bezbrachie dukhovenstva. (1903, Liutyi 15 (28)). *Halychanyn*, 37 [in Russian].
- Bieliński, St. (1901, Sierpien-Wrzesień). Większa własność w stosunku do dobrobytu kraju. *Gazeta Narodowa*, 235; 237; 238; 239; 243; 244; 245 [in Polish].
- Blahosloven hriadyi. (1900, Lystopad 7 (20)). *Halychanyn*, 252 [in Ukrainian].
- Blud karaie bludiachykh. (1903, Berezen 12 (25)). *Ruslan*, 58 [in Ukrainian].
- Bobić, P. (2012). *War and Faith. The Catholic Church in Slovenia, 1914–1918*. Leiden; Boston [in English].
- Bobrzyński, M. (1879). *Dzieje polski w Zarysie*. Warsaw [in Polish].
- Bobrzyński, M. (1957). *Z moich pamiętników* (A. Galosz, Ed.). Wrocław; Krakow [in Polish].
- Bobrzyński, M. (2001). *Zasady i kompromisy. Wybór pism*. Krakow: Ośrodek Myśli Politycznej [in Polish].
- Bráf, A. (1923). Almužna a mzda. In A. Bráf, *Život a dilo* (Vol. 3, pp. 125–147). Prague [in Czech].
- Bráf, A. (1923). Národohospodářské potřeby české. Přednáška dne 10. Prosince 1904 ve Dvoře Králove n. In A. Bráf, *Život a dilo* (Vol. 4, pp. 168–179). Prague [in Czech].
- Bráf, A. (1924). Listy politického kacíře. In A. Bráf, *Život a dilo* (Vol. 5; pp. 5–72). Prague [in Czech].
- Bude robota realna! (1897, Hruden 17 (31)). *Ruslan*, 286 [in Ukrainian].
- Buszko, J. (1993). Polityka Michala Bobrzyńskiego w kwestii ukraińskiej (1906–1913). *Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace historyczne*, 103, 63–70 [in Polish].
- Cetnarowicz, A. (2010). *Odrodzenie narodowe w Istrii w latach 1860–1907*. Krakow: Towarzystwo Wydawnicze Historia Iagellonica [in Polish].
- Chas otverezhyty sia! (1898, Veresen 3 (15)). *Ruslan*, 197 [in Ukrainian].
- Chornovol, I. *Halytski viiny za istoriiu*. Retrieved from <http://zbruc.eu/node/5444> [in Ukrainian].
- Cibulka, P. (2005). Národní strana. In J. Malíř, P. Marek (Eds.), *Politické strany I. díl 1861–1938: Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu v letech 1861–2004* (pp. 109–138). Doplněk [in Czech].
- Czas. (1900, Kwiecień 10), 94 [in Polish].
- Czas. (1902, Grudzień 24), 295 [in Polish].
- Daszyk, K. K. (1993). *Osobliwy Podolak: W kręgu myśli historiozoficznej i społeczno-politycznej Wojciecha hr. Dzieduszyckiego*. Kraków: Nakładem Uniwersytetu Jagiellońskiego [in Polish].
- Die Habsburgermonarchie 1848–1918. (2006). (Vol. 4). Vienna: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften [in German].
- Do Russkogo naroda Halitskoi zemli. (1908, Sichen 25 (Liutyi 7)). *Russkoie slovo*, 4 [in Russian].

- Dopysy. Iz Ivovskoho povita. (1908, Liutyi 22 (Berezen 6)). *Russkoie slovo*, 8 [in Russian].
- Dr Riger a Rusyny. (1897, Cherven 18 (30)). *Ruslan*, 136 [in Ukrainian].
- Dr. Mattusz o reformie wyborczej. (1905, Grudzień 24). *Gazeta Narodowa*, 293 [in Polish].
- Dutka, W. (2015). *Zapomniany Stańczyk. Rzecz o Stanisławie Koźmianie (1836–1922)*. Torun: Wyd-wo Adam Marszałek [in Polish].
- Dwa konserwatyzy. (1909, Styczeń 5). *Czas*, 3 [in Polish].
- Dziadzio, A. (Comp.). (2007). *Teka Stańczyka*. Krakow: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas [in Polish].
- Epstein, K. (2015). *The Genesis of German Conservatism*. Princeton; New Jersey: Princeton University Press [in English].
- Estreicher, S. (2012). *Konserwatyzm krakowski*. Krakow: Ośrodek Myśli Politycznej [in Polish].
- Feldman, W. (1907). *Stronnictwa i programy polityczne w Galicji 1846–1906* (Vol. 1). Krakow [in Polish].
- Georgiev, J. (2011). *Až do těch hrdel a statků? Konzervativní myšlení a otázka samosprávy v politických strategiích české státoprávní šlechty po roce 1848*. Prague [in Czech].
- Górski, A. (2013). *Podolacy. Obóz polityczny i jego liderzy*. Warsaw: Wyd-wo DiG [in Polish].
- Grdina, I. (1996). Nekronani vojvoda kranjski – dr. Ivan Sušteršič. *Zgodovinski časopis*, 50, 3 (104), 369–382 [in Polish].
- Grzybek, D. (2013). Wstęp. In J. Milewski, *Zdobycze i iluzje postępu* (pp. VII–XXIV). Krakow: Ośrodek Myśli Politycznej [in Polish].
- Holos nashykh «priyateliv». (1911, Cherven 27 (14)). *Ruslan*, 140 [in Ukrainian].
- Hr. Wojcieh Dzieduszucki o powszechnem glosowaniu. (1905, Listopad 11). *Gazeta Narodowa*, 259 [in Polish].
- Hugh, S. (1915). *Konserwatyzm*. Warsaw [in Polish].
- Idim vpered! (1911, Sichen 1 (Hruden 19)). *Ruslan*, 1 [in Ukrainian].
- Ivan Politika. Bezpotrebno bezpokoiatsia. (1908, Berezen 18 (31)). *Russkoie slovo*, 3 [in Russian].
- Izba panów o reformie wyborczej. (1905, Grudzień 3). *Czas*, 277 [in Polish].
- Jaskólski, M. (1989). *Konserwatyzm – nacjonalizm. Studia nad konfrontacjami ideowymi konserwatyzmu krakowskiego i demokracji narodowej przed 1914 r.* Krakow [in Polish].
- Jaskólski, M. (2014). *Kaduceus Polski. Myśl polityczna konserwatystów krakowskich 1866–1934*. Krakow: Ośrodek Myśli Politycznej [in Polish].
- Jaworski, W. L. (1897, Luty 15). Jak zacząć? *Ruch Społeczny*, 4 [in Polish].
- Kirk, R. (2008). Osnovy i pryntsyipy konservatyizmu. In O. Protsenko, V. Lisovyi (Comps.), *Konservatyzm: Antolohiia* (p. 78). (2nd ed.). Kyiv: VD «Prostir», «Smoloskyp» [in Ukrainian].
- Kis, N. (2013). Zakhidnytstvo v Halychyni pochatku XX stolittia: klerykalna hrupa – politychna doktryna – tsyvilizatsiinyi vybir. *Z istorii zakhidnoukrainskykh zemel*, 9, 25–39 [in Ukrainian].

Klish, A. (2006). Kyrylo Studynskyi ta khrystyiansko-suspilnyi rukh u Halychyni (kinets XIX – pochatok XX st.). *Nauka. Relihiia. Suspilstvo*, 1, 30–36 [in Ukrainian].

Klish, A. *Politychna diialnist khrystyiansko-konservatyvnoi tehhii naprykintsi XIX – na pochatku XX st.* Retrieved from <http://nauka.uagate.com/wp-content/uploads/2014/04/Klish.pdf> [in Ukrainian].

Kosiakiewicz, W. (1913). *Idea konserwatywna. Próba doktryny.* Warsaw [in Polish].

Kosicka-Pajewska, A. (2002). *Zachowawcza myśl polityczna w Galicji w latach 1864–1914.* Poznań [in Polish].

Kranjec, S. (2013). *Šušteršič, Ivan.* Slovenska biografija. Retrieved from <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi678766/> [in Slovenian].

Krochmal, A. (Comp.). (1998). *Konstantyn Czechowicz: korespondencja grecko-katolickiego biskupa przemyskiego z lat 1897–1914.* Przemysł: Wyd-wo Naukowe TPN [in Polish].

Król, M. (1985). *Konserwatyści a niepodległość. Studia nad polską myślą konserwatywną XIX wieku.* Warsaw [in Polish].

Król, M. (Ed.). (1982). *Stańcyzy. Antologia myśli społecznej i politycznej konserwatystów krakowskich.* Warsaw [in Polish].

Kryczyński, Br. (1905, Kwiecień 2). Zamiast pożytku – szkoda. *Gazeta Narodowa*, 76 [in Polish].

Kto derzhal pri vyborakh s poliakamy? (1908, Liutyi 22 (Berezen 6)). *Russkoie slovo*, 8 [in Russian].

Kulturna borotba na yevropeiskim Zakhodi. (1906, Serpen 27 (Veresen 9)). *Ruslan*, 188 [in Ukrainian].

Łazuga, W. (2005). *Ostatni Stańczyk. Michał Bobrzyński – portret konserwatysty.* Toruń [in Polish].

Lekhniuk, R. (2014–2015). Tserkva v bachenni ukrainskykh konservatyvnykh seredovyshch u Halychyni na pochatku XX stolittia. *Istorychni ta kulturolohichni studii*, 6–7, 217–236 [in Ukrainian].

Lekhniuk, R. (2016). «Lyshe pid provodom nashoho VPr. Epyskopatu mozhe narid nash dvyhnuty sia z zanepadu»: vzaiemyny predstavnykiv ukrainskoho khrystyiansko-suspilnogo rukhu z vyshchymy hierarkhamy Hreko-katolytskoi tserkvy v Halychyni na pochatku XX stolittia. In *Istoriia relihii v Ukraini* (Vol. 1; pp. 483–496). Lviv: Lohos [in Ukrainian].

Lekhniuk, R. (2016). Ukrainski konservatyvni seredovyshcha u ideinomu prostori Lvova pochatku XX stolittia. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya istorychna. Spetsialnyi vypusk: Lviv: misto – suspilstvo – kultura*, 10 (1), 310–345 [in Ukrainian].

Levytskyi, K. (1926). *Istoriia politychnoi dumky halytskykh ukraintsiv 1848–1914.* Lviv [in Ukrainian].

Levytskyi, K. (1928). *Istoriia vyzvolnykh zmahan halytskykh ukraintsiv z chasu svitovoi viiny 1914–1918. Chastyna persha.* Lviv [in Ukrainian].

Levytskyi, K. (1929). *Istoriia vyzvolnykh zmahan halytskykh ukraintsiv z chasu svitovoi viiny 1914–1918. Chastyna druha.* Lviv: Drukarnia oo. Vasyliian u Zhovkvi [in Ukrainian].

Liga Narodowa i jej organa. (1902, Kwiecień). *Przegląd Polski*, 430 [in Polish].

Lysty do ruskoi inteligentsyi. (1897, Liutyi 8 (20)). *Ruslan*, 31 [in Ukrainian].

- Majewski, P. (Comp.). (2001). *Michał Bobrzyński o potrzebie «silnego rządu w Polsce»*. Warsaw: Wyd-wo Sejmowe [in Polish].
- Maliř, J. (1996). *Od spolků k moderním politickým stranám: vývoj politických stran na Moravě v letech 1848–1914*. Brno [in Polish].
- Markov, D. (1905). *Pisma publitsysta*. Lviv [in Russian].
- Markov, D. (1938). *Posledneie slovo pered avstriiskim voennym sudom*. Lviv [in Russian].
- Matsevko, I. (2000). Slovianska ideia v interpretatsii ta politychnii diialnosti Dmytra Markova. *Naukovi zoshyty istorychnoho fakultetu Lvivskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Franka*, 3, 99–100 [in Ukrainian].
- Melik, V. (1965). *Volitve na Slovenskem 1861–1918*. Ljubljana [in Slovenian].
- Melik, V. (1979). Slovenci v Državnem zboru 1893–1904. *Zgodovinski časopis*, 33 (1), 49–66 [in Slovenian].
- Milewski, J. (2013). *Zdobycze i iluzje postępu*. Krakow: Ośrodek Myśli Politycznej [in Polish].
- Molchite, bezstydniki! (1907, Traven 31 (Cherven 13)). *Halychany*, 121 [in Russian].
- Monchalovskii, O. (1898). *Literaturnoie i politicheskoe ukrainofilstvo*. Lviv [in Russian].
- Monchalovskii, O. (1904). *Hlavnymia osnovy russkoi narodnosti*. Lviv [in Russian].
- Monchalovskii, O. (1911). *Sviataia Rus*. Lviv [in Russian].
- Moskvofilske credo. (1899, Liutyi 26 (Berezen10)). *Ruslan*, 45 [in Ukrainian].
- Mudryi, M. (2004). Rukopysni dzherela do istorii Khrystyiansko-suspilnoho soiuzu v Halychyni. Do dzherel. *Zbirnyk naukovykh prats na poshanu Oleha Kupchynskoho z nahody yoho 70-richchia*, 1, 421–440 [in Ukrainian].
- Nasha prohrama i taktika. (1907, Serpen 2 (15)). *Halychany*, 172 [in Ukrainian].
- Nashi namiry. (1897, Sichen 21 (Liutyi 2)). *Ruslan*, 16 [in Ukrainian].
- Nashi namiry. (1897, Sichen 9 (21)). *Ruslan*, 6 [in Ukrainian].
- Natsionalni nihilisty. (1898, Hruden 31 (Sichen 12)). *Ruslan*, 292 [in Ukrainian].
- Natsyonalno-politychna zahorilist. (1907, Berezen 8 (21)). *Ruslan*, 54 [in Ukrainian].
- Neopriatnost krestian. (1904, Sichen 10 (23)). *Halychany*, 7 [in Russian].
- Nikolaevich. Chestoliubie nasheho krestianstva. (1903, Kviten 23 (Traven 6)). *Halychany*, 89 [in Russian].
- Nikolaevich. Nedostatky pedahohiky. (1903, Traven 11 (24)). *Halychany*, 105 [in Russian].
- Nikolaevich. Samooplevanie. (1904, Lystopad 26 (Hruden 9)). *Halychany*, 267 [in Russian].
- Nikolaevich. Shkola a relyhiia. (1905, Liutyi 11 (24)). *Halychany*, 33 [in Russian].
- Nikolaevich. V dele shkolnoi molodezhy. (1903, Lypen 8 (21)). *Halychany*, 151 [in Russian].
- Novaia ukrainofilskaia partiia. (1911, Cherven 19 (Lypen 2)). *Halychany*, 136. [in Russian].
- Nove ruske tovarystvo politychne u Lvovi. (1896, Zhovten 11 (23)). *Pravda*, 41 [in Ukrainian].

- Novyi «podvyh» paidokratov. (1904, Serpen 12 (25)). *Halychanyn*, 180 [in Russian].
- O russkoi tserkvi i yeia dukhovenstve. (1903, Lypen 31 (Serpen 13)). *Halychanyn*, 171 [in Russian].
- O silskykh kasakh systemy Raifaizena. (1899, Berezen 12 (24)). *Ruslan*, 57 [in Ukrainian].
- O vyborakh do parlamentu. Spilne pastorske poslannia Mytropolity Andreia ta yepyskopatu Halytskoi tserkovnoi provintsii do narodu. (2013). In *Sheptytskyi Andrei. Pastyrski poslannia 1905–1944* (Vol. 4; pp. 30–38). Lviv: Artos [in Ukrainian].
- O vyborchu reformu v Avstryi. (1905, Zhovten 28 (Lystopad 10)). *Ruslan*, 242 [in Ukrainian].
- o. Ilyia Chornodolia Do boiu! (1911, Liutyi 22 (9)). *Ruslan*, 40 [in Ukrainian].
- o. Ilyia Chornodolia Do boiu! (1911, Liutyi 23 (10)). *Ruslan*, 41 [in Ukrainian].
- Ob uchastii dukhovenstva v kreditnykh obshchestvakh. (1910, Hruden 23 (Sichen 5)). *Halychanyn*, 287 [in Russian].
- Obmanshchyky naroda. (1908, Kvitен 4 (17)). *Russkoie slovo*, 14 [in Russian].
- Orlevych, I. (2000). *Stavropihiiskyi instytut u Lvovi (kinets XVIII – 60-i rr. XIX st.)*. Lviv [in Ukrainian].
- Orlevych, I. (2007). Vzaiemyny hreko-katolytskoi iierarkhii ta rusofilskykh tovarystv Halychyny (XIX – pochatok XX stolit). *Istoriia relihii v Ukraini: nauk. shchorichnyk*, 1, 672–684 [in Ukrainian].
- Orlevych, I. (2015). «Ottsy i deti» ideolohichni rozbizhnosti chy borotba za dominuvannia v Russkii narodnii partii? (Do pytannia rozkolu v rusofilskii techii na pochatku XX stolittia). *Z istorii zakhidnoukrainskykh zemel*, 10–11, 166–183 [in Ukrainian].
- Perypyska uchenykyv. (1903, Sichen 25 (Liutyi 7)). *Ruslan*, 20 [in Ukrainian].
- Pleterski, J. (1998). *Pot prvaka slovenskega političnega katolicizma*. Ljubljana [in Slovenian].
- Po vichu. (1897, Zhovten 25 (Lystopad 6)). *Ruslan*, 243 [in Ukrainian].
- Pokhod Stanislavovskoho vladkyi protiv russkoi pečati. (1910, Hruden 1 (14)). *Halychanyn*, 270 [in Russian].
- Polityka w strajkach rolniczych. (1902, Sierpień 17). *Gazeta Narodowa*, 207 [in Polish].
- Pora orhanyzovat. (1908, Berezen 28 (Liutyi 10)). *Halychanyn*, 72 [in Russian].
- Posolskii vybor Barvinskoho y mytropolyt. (1904, Kvitен 13 (26)). *Halychanyn*, 81 [in Russian].
- Postroika tserkvei i Obshchestvo im. sv. Petra. (1903, Liutyi 18 (Berezen 3)). *Halychanyn*, 39 [in Russian].
- Potreba khliborobskoi organizatsyi i reprezentatsii. (1897, Serpen 19 (31)). *Ruslan*, 186 [in Ukrainian].
- Potreba khliborobskoi organizatsyi i reprezentatsii. (1897, Serpen 20 (Veresen 1)). *Ruslan*, 187 [in Ukrainian].
- Potreba khliborobskoi organizatsyi i reprezentatsii. (1897, Veresen 13 (26)). *Ruslan*, 207 [in Ukrainian].
- Potreba khliborobskoi organizatsyi i reprezentatsii. (1897, Veresen 19 (Zhovten 1)). *Ruslan*, 212 [in Ukrainian].

- Potreba khliborobskoi organizatsyi i reprezentatsii. (1897, Veresen 20 (Zhovten 2)). *Ruslan*, 213 [in Ukrainian].
- Prichyny i posledstviia ubiistva namestnika. (1908, Kviten 1 (14)). *Halychanyn*, 75 [in Russian].
- Program Národních listu. (1861, Leden 1). *Národní listy*, 1 [in Czech].
- Prostyia pozhelaniia s Novym godom. (1906/1907, Hruden 31 (Sichen 13)). *Halychanyn*, 284 [in Russian].
- Prosvetitelno-ekonomicheskaiia rabota vo Zholkovshchynе. (1909, Lystopad 29 (Hruden 12)). *Halychanyn*, 268 [in Russian].
- Protest. (1911, Cherven 10 (23)). *Halychanyn*, 128 [in Russian].
- Pryntsyp natsionalnosti. (1897, Sichen 26 (Liutyi 7)). *Ruslan*, 21 [in Ukrainian].
- Przegląd polityczny. (1906, Marzec). *Przegląd Polski*, 477 [in Polish].
- Rabota srede naroda. (1910, Sichen 20 (Liutyi 2)). *Halychanyn*, 15 [in Russian].
- Rahten, A. (1999). Zadnji slovenski avstrijakant. Prispevek k politični biografiji dr. Ivana Šusteršiča. *Zgodovinski časopis*, 53, 2 (115), 195–208 [in Slovenian].
- Rasevych, V. (2000). Mytropolyt Andrei (Sheptytskyi) i problema natsionalno-politychnoi konsolidatsii ukraintsiv (1900–1918 roky). *Kovcheh. Naukovyi zbirnyk z tserkovnoi istorii*, 2, 212–223 [in Ukrainian].
- Rech posla Korolia. (1907, Veresen 28 (Zhovten 11)). *Halychanyn*, 217 [in Russian].
- Religiia ne ye richyiu pryvatnoiu. (1897, Berezen 15 (27)). *Ruslan*, 61 [in Ukrainian].
- Reorganizatsyia russko-narodnykh obshchestv. (1907, Serpen 5 (18)). *Halychanyn*, 175 [in Russian].
- Ruslan. (1897, Berezen 22 (Kviten 3)), 67 [in Ukrainian].
- Sejm. (1900, Maj 3). *Gazeta Narodowa*, 121 [in Polish].
- Shche odna zamitka pro «Khrytyiansko-suspilnyi Soiuz». (1911, Lypen 25 (12)). *Ruslan*, 162 [in Ukrainian].
- Shcho dalshe robyty? (1906, Lystopad 26 (Hruden 9)). *Ruslan*, 261 [in Ukrainian].
- Shkola, tserkva i derzhava. (1897, Kviten 25 (Traven 7)). *Ruslan*, 92 [in Ukrainian].
- Shuttinger, R. (2008). Problema identychnosti konservatzizmu. In O. Protsenko, V. Lisovyi (Comps.), *Konservatzizm: Antolohiia* (pp. 89–103). Kyiv: VD «Prostir», «Smoloskyp» [in Ukrainian].
- Skarzyński, R. (1998). *Konservatzizm. Zarys dziejów filozofii politycznej*. Warsaw [in Polish].
- Spectator. Stracony czas? (Styczeń 1). *Ruch Społeczny*, 1 [in Polish].
- Statut politychnoho tovarystva pid nazvoiu «Katolytskyi rusko-narodnyi Soiuz». (1896, Zhovten 11 (23)). *Pravda*, 41 [in Ukrainian].
- Sukhyi, O. (2003). *Vid rusofilstva do moskvofilstva (rosiiskyi chynnyk u hromadskii dumtsi ta suspilno-politychnomu zhytti halytskykh ukraintsiv u XIX stolitti)*. Lviv [in Ukrainian].
- Sushchnost, zadachi i tseli russko-narodnoi partii. (1907, Lypen 3 (16)). *Halychanyn*, 146 [in Russian].
- Szlachta, B. (2000). *Z dziejów polskiego konserwatzizmu*. Krakow [in Polish].
- Szlachta, B. (2008). *Szkice o konserwatzymie*. Krakow: Ośrodek Myśli Politycznej [in Polish].

- Szujski, J. (1867). *Kilka prawd z dziejów naszych. Ku rozważeniu w chwili obecnej*. Krakow [in Polish].
- Tarnavskiy, F. (1981). *Spohady*. Toronto: Dobra knyzhka [in Ukrainian].
- Tarnowski, S. (2002). *Z doświadczeń i rozmyślań*. Krakow: Ośrodek Myśli Politycznej [in Polish].
- Tarnowski, S. (2011). *Królowa Opinia. Wybór pism*. Krakow: Ośrodek Myśli Politycznej [in Polish].
- Terror ruski. (1908, Luty 16). *Gazeta Narodowa*, 39 [in Polish].
- Terror ruski. (1908, Luty 23). *Gazeta Narodowa*, 45 [in Polish].
- Tsolner, E. (2001). *Istoriia Avstrii*. Lviv: Litopys [in Ukrainian].
- Ukrainofilstwo i propaganda anarchizmu. (1908, Luty 6). *Gazeta Narodowa*, 30 [in Polish].
- Ukrainskie golosy o russkom manifeste. (1908, Sichen 18 (31)). *Halychany*, 15 [in Russian].
- Uniwersytet ruski. (1911, Listopad 14). *Gazeta Narodowa*, 260 [in Polish].
- Uprzemyslowienie kraju. (1901, Wrzesień 22). *Gazeta Narodowa*, 263 [in Polish].
- Ustrzycki, M. (2000). Pomiędzy konserwatyzmem a nacjonalizmem. Podolacy wobec kwestii narodowej na wsi wschodniogalicyskiej na przełomie XIX i XX wieku (do roku 1908). *Przegląd Wschodni*, VI, 3 (23), 477–498 [in Polish].
- Vendland, A. V. (2015). *Rusofily Halychyny. Ukrainski konservatory mizh Avstriieiu i Rosiieiu, 1818–1915* (Kh. Nazarkevych, Trans.; M. Mudryi, Ed.). Lviv: Litopys [in Ukrainian].
- Vnutrishnia syla frantsuskykh katolykiv. (1907, Serpen 22 (Veresen 4)). *Ruslan*, 188 [in Ukrainian].
- Vtoryi siezd muzhei doveriia Russko-narodnoi partii vo Lvove 2 n. st. fevralia 1903. (1903). Lviv [in Russian].
- Walne zgromadzenie klubu konserwatywnego. (1897, Styczeń 24). *Czas*, 18 [in Polish].
- Wątor, A. (1997). *Ziemianin-polityk Tadeusz Cieński 1856–1925*. Szczecin: Wydwo naukowe uniwersytetu Szczecińskiego [in Polish].
- Wczorajsze wybory. (1911, Czerwiec 28). *Gazeta Narodowa*, 136 [in Polish].
- Wybór, który został zakazany. (1911, Czerwiec 28). *Gazeta Narodowa*, 146 [in Polish].
- Wybory wiejskie. (1908, Luty 26). *Czas*, 47 [in Polish].
- Wyniw wyborow. (1908, Luty 27). *Gazeta Narodowa*, 48 [in Polish].
- Yak vypadut vybory? (1908, Liutyi 1 (14)). *Russkoie slovo*, 5 [in Ukrainian].
- Yak vypadut vybory? (1908, Liutyi 15). *Russkoie slovo*, 5 [in Ukrainian].
- Yakaia dlia nas nauka iz teperyshnikh vyborov? (1908, Liutyi 15 (28)). *Russkoie slovo*, 7 [in Russian].
- Yepiskop odnoi partii. (1907, Berezen 14 (27)). *Halychany*, 58 [in Russian].
- Z Rady derzhavnoi. (1897, Berezen 25 (Kviten 6)). *Narodna Chasopys*, 68 [in Ukrainian].
- Z Rizdvom Khrystovym! (1897). *Ruslan*, Chyslo na pokaz [in Ukrainian].
- Zadachi ruskoj inteligentsyi a peredovsim dukhovenstva. (1907, Serpen 15 (28)). *Ruslan*, 183 [in Ukrainian].

Zarobek przy żniwach a strajki rolne. (1902, Sierpien 8). *Gazeta Narodowa*, 200 [in Polish].

Roman LEKHNIUK

PhD, Assistant Professor

Department of History, Museum Studies and Cultural Heritage

Lviv Polytechnic National University

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-3758-2019>

e-mail: roman.o.lekhniuk@lpnu.ua

DOI: 10.33402/up.2020-13-137-186

**«TODAY EVERY POLITICIAN SHOULD GET CLOSER TO THE PEOPLE»:
UKRAINIAN CONSERVATIVE ENVIRONMENTS IN HALYCHYNA ON THE
EDGE OF THE 19TH AND 20TH CENTURY IN THE CONTEXT OF SLAVIC
CONSERVATIVE MOVEMENTS IN CISLEITHANIA**

Conservative movements and environments were an integral part of the ideological and political mosaic of the Habsburg monarchy during the 19th and early 20th century, in particular among the Slavic nations of its Austrian part – Cisleithania: Ukrainians, Poles, Slovenians, and Czechs. According to the complexity of conservatism as a research object, it is difficult to find or create its «canonical» type. In the article, the author made an attempt to establish at least a list of general and common fundamental principles for all conservatives. Moreover, analyzed in the article, environments of conservative thought and practices illustrate this problem strongly. Despite all differences in the social structure, ideas, or practical steps, Ukrainian, Polish, Czech and Slovenian conservatives had a lot in common. In order to trace both similarities and differences, a comparative analysis in the article is concentrated on several key issues: a brief overview of these environments formations; types of their reaction to changes in the socio-political life of the era – first of all, joining to the political processes of a much larger number of people than ever before; perception of the ideology of nationalism and it is a consequence – radicalization of the society; opposition to socialism in socio-economic issues and their own alternatives; attitude towards the role of church and religion in the private and public space. Comparison of these topics is supplemented by considering not numerous but essential examples of practical cooperation between the studied conservative environments. A significant example of such cooperation was the existence of the common conservative Ukrainian-Slovenian-Croatian faction in the parliament of Cisleithania in 1897–1904. By means of this faction, conservatives, including Ukrainian ones, got much better opportunities to realize their ideas and political programs. The analysis shows that, despite the differences between Ukrainian, Polish, Czech, and Slovenian conservative movements in the Habsburg Empire, they faced comparable challenges at the turn of the 19th and 20th centuries. Sometimes similar, sometimes different ways of responding to this dilemma show a traditional heterogeneity of conservatism and the general similarity of the political fate of this idea in the analyzed era.

Keywords: conservatism, Cisleithania, Halychyna Russophiles, Ukrainian Christian-social movement, «Stańczycy», «Podolacy», «Old-Czech» party, party of Czech aristocracy («velkostatku»), Slovenian Catholic movement.